

sa-puloh dua bělas děpa sahaya jarak-nya. Maka sahaya lihat orang di atas kubu itu běrtatap. Maka kělihatan mulut měriam dan rěntaka dan lela dan ekor lotong běrlapis-lapis. Maka sahaya kěluarkan pensil dan kěrtas dari dalam saku, lalu sahaya tulis-lah bangun kubu dan bangun rumah-raja dan bagaimana di-ator-nya měriam-nya itu sa-perti yang ada dalam pěta-nya itu.

Maka ada-lah sahaya lihat dua puchok měriam běsar2 di atas bangun-bangunan-nya itu. Maka sělalu di-pasang-nya měriam itu. Maka piluru-nya bětul jatoh di-rumah Raja Běndahara. Maka pada kětika itu orang yang měmbawa jalan itu pun mělambai-lambai sahaya sěrta Grandpre, lalu sahaya pěrgi měndapatkan. Maka datang Těngku Těměna měměgang tangan sahaya dan orang itu měměgang tangan Grandpre dan sa-orang lagi měměgang tangan Baba Ko An itu, lalu di-bawa-nya běrlari turun kubu itu. Maka sampai-lah běrtěntangan děngan kubu musoh itu. Maka sahaya lihat orang yang di atas kubu itu měngibas-něgibas murang-nya. Maka jikalau kira-nya pada kětika itu di-chuchoh-nya měriam itu, dapat tiada mati-lah sahaya salah sa-orang.

Maka děngan tolong Allah sampai-lah ka-dalam kubu Raja Běndahara. Maka sahaya lihat di-gali-nya pasir itu dalam-nya sa-hingga pinggang. Maka dalam itu-lah běrjalan, di-buat-nya saperti parit, tětapi dari pinggang ka-atas di-lihat oleh orang di-sabělah sana. Maka ada-lah sahaya lihat kubu-nya itu těbal-nya lěbeh2 sa-děpa, dan di-buboh-nya tanah dan buloh sa-bělah měnyěbělah. Maka dalam kubu itu pěnghabang manusia; sahaya lihat běriburib, masing2 děngan kětumbokan-nya. Maka měriam pun běrator běratus-ratus, dan sěgala jénis sěnjata ada běrkaparan. Maka saběntar2 itu běrbunyi-lah měriam sěrta děngan sorak-nya. Maka orang yang měmbawa jalan itu

pun běrtěriak-těriak, kata-nya, ‘Tundok, tundok, tuan!’ Maka tundok-lah sahaya. Maka sa-běntar itu kata orang, ‘Lěkas, tuan; ada orang mati.’ Maka běrjalan-lah sahaya lěkas2.

Shahdan, maka tatkala sahaya běrjalan itu, mělompat kubu Raja Běndahara itu; maka kaki sahaya běrkasut sěbab takut kěna ranjau, těrlalu banyak běrchěranchangan sa-gěnap těpi2 kubu itu.

Hatta, maka sampai-lah ka-pintu pagar Raja Běndahara, lalu masok-lah ka-dalam halaman istana itu. Maka sahaya lihat banyak-lah pohon nyiur di-situ. Maka masok-lah ka-dalam balaирong, těmpat měnghadap raja itu. Maka ada-lah sahaya lihat rupa balai itu, tiang-nya běrkěliling, dan dinding-nya kajang. Maka balai itu di-pěrbuat-nya běrtingkat-tingkat, těmpat orang měnghadap. Maka pada sama tengah itu suatu balai běsar. Maka di-atas balai itu ada dua buah bilek, itu pun dinding-nya kajang. Maka balai itu lantai-nya papan. Maka tatkala sampai-lah sahaya ka-pintu itu, maka běrtěriak-lah orang dari situ, kata-nya, ‘Lěkas2 masok, jangan lama di-situ, karěna sampai piluru dari sa-bělah.’ Lalu masok-lah sahaya. Maka pada kětika itu ada-lah sahaya lihat orang ēmpat lima ratus, sěkalian-nya dudok běrkěliling balai itu di-bawah, masing2 ada běrsěnjata; dan běratus-ratus lěmbing dan tombak dan sěnapang těrkul ada tersandar di-tépi balai itu. Maka ada sa-buah bangku bambu pěrbuatan China di-situ. Maka di-situ-lah di-surohkan dudok kapada Grandpre dan Baba Ko An. Maka sahaya dudok di-atas balai itu běrsama-sama Těngku Těměna.

Maka tatkala sahaya masok itu ada sahaya lihat orang orang dudok di-atas balai itu, gěmok2 tuboh-nya, maka sahaya sangkakan itu-lah raja. Maka kata Těngku Těměna, ‘Bukan-nya raja ini; ia sa-orang anak raja.’ Maka

sa-běntar lagi kěluar-lah Raja Běndahara itu sahaya lihat, dari dalam bilek. Maka ada-lah sifat orang-nya itu sahaya lihat, muka-nya bulat, tiada tinggi tiada rěndah, dan tuboh-nya gěmpalz, dan kulit-nya puteh kuning; dan dipakai-nya kain Bugis hitam, tiada běrbaju, dan sapu tangan-nya batek bang. Maka apabila ia kěluar, maka sěkalian yang měnghadap itu pun měnyěmbah-lah kapadanya. Maka sahaya yang běrtiga pun měmběri hormat, lalu dudok.

Maka běrmula-mula Grandpre běrkata kapada sahaya děngan bahasa Inggeris, ‘Ada-kah Yang di-Pěrtuan tělah měnřima surat dua puchok kělmarin?’ Maka sahaya pun měnyěmbah měnyampaikan pěrkataan itu. Maka kata-nya, ‘Sudah sahaya těrima; dan sa-puchok sudah sahaya běrikan kapada Raja Těměnggong.’ Dan lagi di-suroh-nya-lah bacha surat itu di-hadapan khalayak yang banyak itu. Maka ada-lah sahaya měněngar bunyi surat ini darihal China sampan pukat yang masok běrniaga di-Kělantan itu minta pěliharakan daripada barang sa-suatu hal-nya. Maka titah raja, ‘Tuan sampaikan-lah sahaya punya tabek banyakz kapada Tuan Bonham: akan hal sěgala sampan pukat itu tiada kita tahankan dan tiada kita rampas, dan tiada kita běrhutang satu pitis kapada-nya; ia bebas boleh masok dan boleh kěluar. Maka adat-lah ia saudagar datang běrniaga ka-mari, ada ia měmběri-běri hutang kapada orang něgéri dan ia pun ada běrhutang. Maka di-dalam hal yang děmikian itu, datang-lah pěrgaduhan ini měnjadi něgéri gěmpar, masingz di-suroh raja-nya měnjaga kubu. Dan lagi pada kětika ini, susah-lah běrtemu děngan orangz itu. Maka sěbab itu-lah těrhal ia sadikit. Dan lagi tuan katakan kapada Tuan Bonham, ada-lah kita měminjam měriam sampan pukat itu tiga puchok, děngan suka hati-nya měmběri pinjam itu; nanti habis pěrang ini kita

pulangkan. Dan lagi pada kětika ini kita tengah susah; dalam pěrang ini tiada boleh kita pěriksa akan hal itu sěkalian; mělainkan tuan sampaikan pada Tuan Bonham, jikalau sělésai pěrang ini, maka biar-lah chinchu sampan pukat itu datang ka-mari, atau surohan Tuan Bonham. Maka pada kětika itu, děngan sa-boleh-boleh-nya kita kěluarkan sěgala hutang piutang itu, satu pitis pun tiada boleh hilang; kalau orang yang běrhutang itu sudah mati, hilang-lah; dan kalau ia hidup, sa-kaliž tiada boleh hilang. Dan lagi sěkarang sěgala sampan pukat itu pun sudah kěluar, tiada tinggal lagi dalam sungai, mělainkan ada sabuah di-kuala hěndak běrlayar.’ Maka sěgala pěrkataan Raja Běndahara itu pun sěmua-nya sahaya sampaikan kapada Grandpre děngan bahasa Inggeris.

Kěmudian, maka sahaya měnyěmbah sěrta běrkata, ‘Patek mohonkan ampun tuanku, akan hal surat yang lagi sa-puchok kapada Yang di-Pěrtuan Kělantan itu patek po-honkan hěndak patek bawakan ka-dalam di-Kota Baharu.’ Maka titah raja itu, ‘Tiada kita běnarkan dan tiada kita běri izin, karéna bukan-nya dia ěmpunya surat ini dan bukan ia Yang di-Pěrtuan Kělantan; lagi pun sěgala sungai sudah kita suroh tutup dan sěgala jalan pun sudah kita běbat; maka orang itu sěmua-nya sudah těrkěpong, dan sa-hělai sireh sa-ringgit tiada boleh dapat dan sěgala makanan pun tiada. Maka sěmua-nya orang itu saperti orang mati, tiada ia měngěnal manusia lagi; barang siapa lalu di-tembak-nya; dan kalau tuanz mati salah sa-orang di-tembak-nya kělak, bukan-kah kita měndapat chělaka kapada Tuan Bonham? Dan lagi kalau tiada di-tembak-nya, di-tangkap-nya tuanz, di-naikkan-nya di-atas kubu. Maka kita sěkalian takut měmbunoh orang Tuan Bonham; dan ia sahaja kělak měnembak kita. Sěbab itu-lah tiada kita běri masok, kěmudian apa kělak jawab kita kapada Tuan Bonham?’

Maka titah-nya, ‘Bawa mari surat itu kita mau lihat.’ Maka di-bĕrikan oleh Grandpre. Maka bĕrmuafakat-lah ia kepada sĕgala orang banyak itu, lalu di-buka-nya. Maka di-bacha-nya di-hadapan orang banyak itu. Maka titah-nya, ‘Sama juga bunyi-nya surat ini—apa guna-nya di-bawa? Karéna tiada sampan pukat atau tiada di-tahankan-nya; maka biar-lah surat ini kepada kita.’

Maka tĕrlalu-lah susah hati sahaya sĕbab surat itu tiada sampai ka-dalam. Maka mĕnyĕmbah sahaya lagi juga, sahaya pohonkan, ‘Tuanku, kalau ada ampun, patek po-honkan juga ka-bawah duli hĕndak mĕnyampaikan surat itu ka-dalam kubu. Maka jikalau patek mati pun, apa-lah boleh buat, sĕbab mĕnyampaikan kĕhĕndak tuan patek.’ Maka pada kĕtika itu bĕrubah-lah sahaya lihat muka-nya, serta titah-nya, ‘Tiada kita bĕnarkan. Dan lagi pada masa ini nĕgĕri Kĕlantan ini dalam pĕrintah kita.’

Maka apabila sahaya mĕlihat laku-nya murka itu, maka bĕrkata-lah sahaya kepada Grandpre dan Baba Ko An dengan bahasa Inggeris, ‘Apa bichara kita sĕkarang?’ Maka jawab mĕreka yang bĕrdua, ‘Sudah-lah chukup akan pĕkĕrjaan kita ini.’

Maka titah raja, ‘Jangan Tuan Sayid takut, sampaikan kapada Tuan Bonham saperti titah kita ini; karéna kita hĕndak mĕmĕliharakan orang-nya.’ Maka kĕmudian dari-pada itu, maka titah-nya, ‘Tuan Sayid sampaikan kapada Tuan Bonham saperti mana pĕnglihatan tuan2 dari hal pĕrang ini. Maka sa-kali2 tiada kita bĕrniat jahat kapada-nya, mĕlainkan ia juga mĕnunjokkan gagah bĕrani-nya kapada sahaya, bukan-nya dengan sĕbab pĕrkara yang bĕsar atau mĕrĕbutkan harta, mĕlainkan sĕbab pĕkĕrjaan budak2 jahat; itu-lah mula-nya. Tuan Sayid dĕngar-lah asal-nya pĕrang ini, supaya boleh Tuan Sayid chĕritĕrakan kepada Tuan Bonham.’ Maka pada kĕtika itu ada-lah sa-

kĕping kĕrtas dan satu pensil di-tangan sahaya; apa yang sahaya lihat dan yang sahaya dĕngar, sĕmua-nya sahaya tuliskan dengan tiada bĕrlĕbeh dan bĕrkurang, ada-nya.

Maka titah raja, ‘Ada-lah pada mula-mula-nya pada suatu malam ada orang sahaya, énam tujoh orang, pĕrgi ka-Kampong Laut mĕlihat orang bĕrmain mĕnora. Maka orang-nya pun ada lĕbeh dua puloh orang bĕrsama-sama di-situ. Éntah bagaimana-kah hal-nya, sudah bĕrkĕlahi orang-nya dengan orang sahaya; maka di-ramai-ramai-nya, di-tikam-nya orang sahaya, mati sa-orang; kĕmudian gadoh-lah. Sa-tĕlah itu, maka sĕgala orang-orang-nya habis-lah masok ka-rumah-nya. Maka di-kunchikan-nya pintu pagar. Kĕmudian orang sahaya yang mati itu tiada-lah sahaya bĕri tanam. Maka sahaya surohkan émpat lima orang pĕrgi mĕmĕriksa hal kĕmatian orang itu. Maka apabila orang2 itu hĕndak pĕrgi, tiada di-bĕri-nya masok. Kĕmudian kata sahaya, “Bawa-lah orang mati itu, champak-kan di-pintu-nya; jikalau tiada kĕtĕntuan-nya, jangan tanam.” Maka apabila di-lihat-nya orang banyak2 bĕrkampong, di-sangka-nya orang hĕndak mĕlanggar dia. Maka di-tarek-nya mĕriam, lalu di-bĕdil-nya rumah sahaya. Maka habis-lah sĕgala anak bini sahaya térun dan mĕratap, tiada bĕrkĕtahuan; dan habis rumah2 sahaya bĕrsarang-sarang di-makan piluru. Maka sĕbab bĕnar sahaya, satu pun tiada mĕngénai sahaya. Kĕmudian apabila sahaya mĕlihat hal yang dĕmikian itu, maka sahaya pun mĕnyurohkan mĕmbĕdil. Dan Raja Tĕmĕnggong pun bĕrsama-sama sahaya, dan Raja Kampong Laut pun bĕrsama-sama dengan sahaya; itu-lah asal-nya pĕrang ini.

‘Dan lagi, dĕngar-lah Tuan Sayid, tatkala marhum ayah sahaya hĕndak mangkat, sa-orang pun tiada di-jadikan-nya ganti-nya dalam sahaya sĕkalian bĕrĕmpat anak laki2, mĕlainkan pĕsan-nya, “Bĕrpĕrang-lah éngkau sĕkalian; ba-

rang siapa yang měnang, ia-lah yang měnjadi Yang di-Pěrtuan di-Kělantan ini. Maka aku pun děmikian juga dahulu; sěbab gagah-ku dan běrani-ku, maka aku měnjadi raja di-Kělantan ini.”

‘Hatta, maka marhum pun mangkat-lah. Sa-tělah itu, maka dalam sahaya sěkalian běrsaudara muafakat-lah. Maka di-jadikan dia raja dalam něgéri ini. Maka ia měmběri gělar akan sahaya Běndahara dan akan saudara sahaya yang tengah Těměnggong dan sa-orang lagi Raja Kampong Laut. Maka sěkarang ini-lah balas-nya. Maka sahaya pun tiada mau nama Běndahara; dan ia pun bukan-nya Yamtuan. Maka sěkarang barang siapa yang běruntong, ia-lah měndapat kěrajaan Kělantan ini. Maka sěkarang ada-lah sahaya masing2 tělah měnyurohkan orang pěrgi měnghadap ka-běnua Siam, sěrta měmbawa běberapa harta. Maka barang siapa yang di-jadikan Raja Siam, ia-lah Yang di-Pěrtuan di-Kělantan ini.

‘Děmikian-lah hal sahaya sěmua. Maka Tuan Sayid sampaikan-lah kisah sahaya ini kapada Tuan Bonham. Maka ini-lah surat sa-puchok kapada Tuan Bonham. Dan lagi sahaya minta tolong-lah banyak2 kapada Tuan Bonham, obat dan piluru; maka apabila sampai, maka barang běrappa harga-nya tiada-lah sahaya salahи lagi, karěna sahaya kěkurangan, sěbab tiada sahaya sangkakan datang děmikian; ia sudah běrsedia. Maka kapada-nya ada kira2 dua koyan obat bědil lagi; dan piluru yang di-tanam oleh marhum itu sěmua-nya di-gali-nya.’

Shahdan, kěmudian maka sěmbah sahaya, ‘Tuanku, ada patek měmbawa surat kapada Kapitan China; boleh-kah patek sampaikan?’ Maka titah-nya. ‘Kapitan China dan sěgala anak bini Chinaz sěmua-nya di-tangkap-nya, dimasokkan-nya ka-dalam kubu, sěbab ia takut Kapitan China itu belot; dan jurutulis-nya di-buboh-nya rantai

gajah di-batang leher-nya, karěna ia hěndak lari; tiada di-běri-nya běrjumpa děngan sa-orang pun. Maka sěkarang bagaimana hěndak běrjumpa děngan dia? Jikalau hěndak mati, boleh-lah běrjumpa.’ Dan lagi sahaya měnyěmbah sambil berkata, ‘Ada, tuanku, kata chinchu sampan pukat itu, orang yang di-luar2 ini, istěri raja yang tělah pěrgi kaběnua Siam itu, ada běrhutang dua tiga ribu ringgit kapada-nya; maka jikalau boleh kira-nya tuanku tolong těrbitkan rial itu, karěna sampan pukat itu hěndak běrlayar běrsama-sama patek ka-Selat.’ Maka titah-nya, ‘Maka jikalau barang apa sa-kali pun, tiada boleh kita běrbichara kapada pěrěmpuan, mělainkan biar-lah datang laki-nya dan sělésai pěkérjaan pěrang ini, boleh-lah kita pěriksakan.’ Sa-tělah itu, maka di-bawa orang-lah tiga biji nyiur muda, di-suroh-nya minum kapada sahaya yang běrtiga sa-orang sa-buah.

Kalakian, maka sahaya pun měnyěmbah-lah běrmohon měminta diri hěndak kěmbali. Maka titah-nya, ‘Jangan-lah tuan2 lupa akan pěsan-an sahaya itu.’ Maka di-běri-nya-lah sa-puchok surat běrsampul děngan kain atlas merah, sěrta kata-nya, ‘Ini-lah surat, běrikan kapada Tuan Bonham.’ Lalu sahaya sambut-lah surat itu sěrta měnyěmbah.

5

KĚMUDIAN běrjalan-lah sahaya sěkalian kěmbali saperti hal yang těrsebut dahulu itu juga. Maka měriam itu běrbunyi-lah juga. Maka běberapa orang sa-bělah měnyěbelah mati. Maka běrtěmu dalam kubu itu lima ēnam ratus orang, masing2 běrsenjata běrchabut běrkanjar-kanjar. Maka děngan tolong Allah, lěpas-lah sahaya sěkalian daripada bahaya sěnjata dan piluru itu. Maka di-bawa-nya pula ka-

pada jalan simpang lain; sa-bentar běrjalan dalam kampong orang dan sa-bentar běrjalan dalam sawah dan sa-bentar běrjalan dalam kěbun. Běrmula, adapun sahaya běrjalan itu bersama-sama Těngku Těměna; maka barang di-mana běrtemu orang lalu lalang, sěkalian měreka itu dudok di-jalan. Maka ada běrtemu dělapan sa-puloh orang tengah měnikul měriam běsar hěndak di-bawa-nya masok ka-dalam kubu itu. Maka apabila di-lihat-nya sahaya sěkalian běrjalan děngan anak raja itu; maka di-hěmpaskan-nya měriam itu ka-tanah, lalu dudok měnyěmbah. Maka adalah sěkalian kampung dan kěbun itu di-tanam-nya pohon buloh běrkěliling, itu-lah měnjadi pagar-nya.

Hatta, maka masok-lah sahaya kapada suatu kampung orang. Maka dalam kampung itu tiada lain mělainkan pohon nyiur dan durian dan sěgala buah-buahan, ada-nya. Maka tatkala sahaya běrjalan itu, maka sahaya lihat di-pèrigi ada sa-orang pěrěmpuan tua, běrlipat tiga bělakang-nya dan rambut-nya ada-lah kira2 sa-pělěmpap panjang-nya, saperti kapas di-busor puteh-nya. Ia měngangkat ayer sa-buyong. Maka kata sahaya kapada Těngku Těměna dan Grandpre, ‘Nanti sa-bentar, sahaya hěndak singgah kapada pěrěmpuan tua ini dan běrtanya běrapa ada umor-nya.’

Maka singgah-lah sahaya lalu běrtanya, ‘Běrapa umor mak?’ Maka jawab-nya, ‘Pohon nyiur sahaya sudah mati dan kěmudian sahaya běrtanam pula pohon nyiur lagi, itu pun sudah tua, jarang2 ia běrbuah, kěchil2 sudah buah-nya.’ Maka jawab sahaya, ‘Apa ěrti-nya pohon nyiur itu, mak?—sahaya tiada měngěrti.’ Maka kata-nya, ‘Adat sahaya sěkalian di-sini, apabila di-pěranakkan sa-orang, maka pada kětika itu juga di-tanam-lah sa-pohon nyiur; kěmudian apabila běsar budak itu, di-tanya orang akan dia, “Běrapa umor-mu?” maka jawab-nya, “Ini-lah pohon nyiur umor-ku.”’ Maka apabila sahaya měněngar chěrita

itu, tiada-lah boleh těrtahan lagihati sahaya, lalu těrtawa běsar-lah sahaya. Kěmudián maka běrtanya-lah sahaya, ‘Ada kira2 běrapa tahun sudah umor mak?’ Maka kata-nya, ‘Raja yang ada ini punya moyang tatkala měnjadi raja dan kawin, sahaya sudah běsar.’ Maka kěmudian sahaya běrtanya kapada Těngku Těměna, ‘Ada běrapa kira2 Těngku dari zaman itu sampai ini?’ Maka jawab Těngku Těměna, ‘Baya orang tua ini, tiada sa-orang pun lagi hidup dalam něgéri Kělantan ini; maka ada-lah sahaya děngar2 khabar orang tua2, kira2 sa-ratus lima puloh atau ěnam puloh tahun sudah.’ Maka sahaya lihat orang tua itu běsar-nya saperti budak umor dua bělas tahun, dan kulit-nya měnggělambir, dan sudah běrtumbuh gigi parang2.

Hatta, běrjalan-lah sahaya kapada sa-gěnap kampung orang itu. Maka barang di-mana běrjalan itu, běrtemu děngan kěrbau, lěmbu, kambing, běratus-ratus, serta děngan gěmok2 tuboh-nya. Kěmudian sampai-lah ka-pěrahu běrbichara hěndak běrlayar kěmbali. Maka datang-lah orang raja ka-pěrahu, nama-nya Ěnchek Mat, běrkata, ‘Raja měminta tanggoh, hěndak měmběri lěmbu sa-ekor; boleh di-makan kawan2 di-pěrahu.’ Maka jawab sahaya, ‘Měnrima-kaseh-lah sahaya banyak2 ka-bawah duli; ja-nangan měmbuat susah.’ Maka kata-nya, ‘Ada lagi Raja hěndak běrkirim kapada Tuan Bonham sa-ekor kambing kěmbiri, nanti-lah sahaya pěrsěmbahkan.’

Kěmudian běrjalan-lah sahaya ka-pasar bersama-sama Těngku Těměna itu. Maka sahaya lihat pěnoh-lab pasar itu děngan pěrěmpuan; dan sěgala yang běrkědai dan běrjaja itu pěrěmpuan bělaka. Maka ada-lah těmpat měreka itu běrkědai, pondok2 atap běrkěliling kiri kanan. Maka kata Těngku Těměna, ‘Tuan, ini bukan-nya pasar dahulu; adapun pasar dahulu itu di-těmpat raja yang těrképong itu; maka kalau tiada pěrang, di-situ-lah těrlalu ramai,

sĕrba jĕnis ada.' Maka sahaya lihat dalam pasar itu adalah sĕgala jĕnis hulam dan sayor dan sambal dan nasi gulai yang sudah sĕdiasa; tĕtapi yang sahaya lihat dalam pasar itu kĕbanyakkan pĕrkara makanan yang busok2 sa-perti pĕkasam dan tĕmpoyak dan ikan asin dan siput asin dan kĕrang asin dan jĕring dan pĕtai dan banyak2 jĕnis sambal2 bĕlachan dan ikan dan sĕgala kĕrangan dî-laut dan puchok2 kayu. Maka tiada-lah sahaya lihat makanan yang mulia, saperti daging dan minyak sapi dan tĕlor, mĕntega dan susu. Maka sahaya bĕrtanya kepada anak raja itu, 'Tiada-kah orang mĕnjual daging2 dan itek ayam, kambing dan tĕlor?' Maka jawab-nya, 'Orang tiada suka di-sini mĕmakan daging2; dan lagi dalam sa-ratus orang tiada sa-puloh yang tahu mĕmakan daging; dan jikalau di-jual pun tiada orang bĕrani mĕmbeli, sĕbab mahal-nya.' Maka kata sahaya, 'Bĕrapa harga di-sini sa-ekor lĕmbu yang gĕmok2 habis2 bĕsar-nya?' Maka jawab-nya, 'Dua ringgit sampai tiga ringgit.' 'Dan bĕrapa harga sa-ekor kambing?' Kata-nya, 'Satu ringgit sudah habis bĕsar kambing.' 'Dan kĕrbau, bĕrapa sa-ekor?' Kata-nya, 'Indok kĕrbau, dua ringgit dan tengah tiga ringgit; dan ayam itek sĕkalian-nya murah bĕlaka.' Maka kata sahaya, 'Minyak sapi, mahal murah di-sini?' Maka jawab-nya, 'Minyak sapi itu kurang, karéna tiada orang yang mĕmbuat; dan lagi ikan tĕrlalu banyak, lagi dĕngan murah-nya.'

Maka ada-lah pĕri orang mĕnangkap ikan dan pĕrahu-nya dan banyak orang-nya, ada-lah saperti tĕrsĕbut di-Tĕrengganu juga, ada-nya.

Hatta, kĕmudian maka mĕnambah-lah sahaya bĕrsama-sama dĕngan Grandpre pĕrgi di-Kampong Laut. Maka pĕrgi-lah sahaya ka-rumah Sayid Abu. Sĕrta sampai, maka di-bĕri-nya hormat, sĕrta di-suroh-nya masok dudok. Sa-tĕlah dudok sa-bĕntar bĕrkhabar-khabar, maka datang-lah

orang-nya mĕmbawa buah mĕndikai ēmpat lima, kata-nya, 'Tuan, makan-lah timun.' Maka kata sahaya, 'Ini bukan-nya timun; kata sahaya sĕmuanya mĕndikai.' Maka kata-nya, 'Di-sini orang panggil timun.' Di-suroh-nya makan. Maka sa-bĕntar lagi di-bawa-nya pula tapai lambak dalam suatu tĕrenang, di-suroh-nya makan. Maka sa-tĕlah sudah, lalu bĕrmohon-lah sahaya kepada-nya hĕndak bĕrjalan-jalan mĕlihat-lihat kampung. Maka kata-nya, 'Baik-lah tuan pĕrgi mĕnghadap Raja Kampong Laut, karéna ia orang baik, boleh bĕrkĕnal-kĕnalan.' Maka di-surohkan-nya anak-nya bĕrsama-sama.

Maka pĕrgi-lah sahaya. Sa-tĕlah sampai ka-pintu pagar-nya, maka ada-lah sahaya lihat orang bĕratus-ratus mĕmbuat kubu; dan ada bĕbĕrpa mĕriam dan lela rĕntaka tĕr-chagak. Kĕmudian masok-lah sahaya. Sa-tĕlah sampai ka-halaman balairong itu, maka sahaya lihat ada-lah ēnam tujoh ekor gajah bĕsar2 jantan dan bĕtina tĕrantai di-tĕngah halaman itu. Maka apabila di-lihat-nya sahaya datang itu, maka sĕgala gajah itu pun kĕtakutan bĕrtĕriak-tĕriak. Maka datang-lah gĕmbala-nya itu mĕmbawa suatu changkok bĕsi, di-chatok-nya di-kĕpala-nya. Maka diam-lah ia. Maka kata sahaya, 'Bĕsi apa itu? Maka apa sĕbab-nya ia tĕrlalu takut akan bĕsi kĕchil itu?' Maka jawab gĕmbala gajah itu, 'Ini, tuan, bĕsi sĕmbilan desa.' Maka kata sahaya, 'Apa ērti-nya bĕsi sĕmbilan desa itu?' Maka jawab-nya, 'Bĕsi itu di-ambil pada sĕmbilan buah nĕgĕri; kalau kita masok sa-buah nĕgĕri di-ambil sadikit bĕsi-nya, sampai-lah gĕnap sĕmbilan nĕgĕri; maka itu-lah sĕmuanya di-champorkan di-buat changkok ini, ada-nya.' Maka bĕrtanya pula sahaya, 'Apa sĕbab-nya ia bĕrtĕriak-tĕriak itu?' Maka kata-nya, 'Sĕbab ia mĕlihat orang baharu; bĕlum pĕrnah di-lihat-nya orang dĕmikian.'

Kĕmudian masok-lah sahaya, lalu di-surohkan orang naik

ka atas balairong itu, lalu dudok. Maka orang pěrgi měmbéritahu kapada raja itu ka-dalam; kěmudian kěluar-lah těmpat sireh dalam tepak Palembang, sěrta kata-nya, ‘Makan-lah sireh, tuan, sa-bentar; tuanku lagi santap.’ Maka ada-lah banyak orangz sěkalian-nya dudok di-tingkat dibawah itu. Sa-tělah běberapa kětika lama-nya, maka kěluar-lah raja itu dari dalam děngan těrsenyum-senyum simpul laku-nya. Maka ada-lah sahaya lihat sifat orang-nya rěndahz lagi hitam manis dan tuboh-nya gěmpalz dan mukanya bulat dan hidong-nya manchong. Maka ada-lah parut chachar sadikit di-pipi-nya, gigi-nya lěntek lagi běrkilat hitam. Maka di-pakai-nya sěluar sutera dan baju chita bunga atlas dan sapu tangan batek bang, dan rambutnya měnjéjak bahu, dan suara-nya garau, dan sa-bilah kěris těrsisip di-pinggang-nya. Maka ada-lah kiraž umor-nya tiga puloh tahun atau kurang daripada itu. Maka sahaya sěkalian bangun-lah měmbéri hormat. Sa-tělah itu, maka ia pun dudok-lah kapada pěnjuru balai itu. Maka sěkalian orang yang dudok di-bawah itu pun měnyěmbah. Sa-tělah itu, maka kata-nya, ‘Makan-lah sireh, Tuan Sayid.’ Maka sahaya pun měnyěmbah sěrta makan sireh. Maka běrtanya ia, apaž khabar di-Singapura, dan běropa hari běrlayar, dan ada-kah běrtemu pěrompak di-laut, dan apaž khabar surat itu. Maka sěkalian itu sahaya měnyatakan kapada Grandpre děngan bahasa Inggeris. Kěmudian datang-lah orang-nya měmbawakan kělapa muda dua buah, kapada sahaya sa-buah dan kapada Grandpre sa-buah, sěrta suatu gělas. Maka apabila sahaya lihat gělas itu datang, těrsenyum-lah sahaya, sěbab éntah běropa-kah lama-nya yang tiada di-chuchikan-nya dan tiada lagi kělibatan kacha itu, mělainkan gělap saperti těmpurong, ada-nya. Maka satělah sudah sahaya minum, maka lalu sahaya běrtanya, ‘Tuanku pun běrsama-sama-kah běrpěrang ini?’

Maka jawab-nya, ‘Sahaya tiada masok dalam pěkěrjaan itu. Ada-lah sahaya ini, di-sana pun tidak, di-sini pun tidak; sahaya dudok di-tengahz.’ Maka jawab sahaya, ‘Jikalau děmikian, tuanku, měngapa-kah orang banyakz měmbuat kubu dan měriam banyakz ini?’ Maka jawab-nya, ‘Baik-lah kita běrjaga kampong kita; kalau barangkali datang orang měngusek kita, kita hantam akan dia.’

Shahdan, ada-lah balairong itu di-pěrbuat-nya bangunnya akanz bangun masjid; tiang-nya énam bělas běrpahat dan di-atas-nya atap nipah dan kěliling-nya tiada běrdinding, dan těmpat orang měnghadap itu di-buat-nya tiga tingkat dan lantai-nya papan dan lebar-nya ada-lah tiga puloh kaki émpat pěrségi; dan pagar-nya kampong itu buloh. Maka sahaya lihat di-halaman balai itu ada satu kěbun jagong. Maka těrlalu banyak buah-nya, lagi běsarz.

Hatta, ada-lah kiraž sa-jam lama-nya sahaya di-situ, lalu běrmohon-lah hěndak kěmbali ka-pěrahu. Maka lalu turunlah sahaya běrjalan-jalan mělihat-lihat kampong dan pasar di-situ. Maka banyak-lah orang běrkampong, běratus-ratus měngikut sahaya. Maka sahaya měnulis-lah sa-panjang jalan itu, karéna měngambil ingatan apaž yang běrtemu dan yang di-lihat. Maka itu-lah měnjadi suatu heran kapada měreka itu, karéna měnulis sambil běrjalan. Sahaya děngar kata měreka itu, ‘Pandai sunggoh orang timor ini; tahu bahasa orang puteh dan lagi boleh měnulis sambil běrjalan dan běrdiri.’

Kěmudian, maka běrtemu-lah pula sahaya děngan saorang muda hitam manis dan rambut-nya panjang, tiada běrbaju, dan di-pakai-nya suatu kain sělendang; di-buat-nya kain sampai di-atas lutut-nya. Maka suatu kěris di-pinggang-nya. Maka kata anak Abu itu kapada sahaya, ‘Ini suatu anak raja běsar juga, adek raja yang kita pěrgi ka-rumah-nya tadi.’ Maka datang-lah ia pun běrjalan bě-

sama-sama. Maka barang di-mana běrtemu děngan orang, sěkalian dudok di-jalan měnyěmbah akan dia. Maka kata sahaya, ‘Těngku tahu měnulis dan měmbacha surat?’ Kata-nya, ‘Tiada tahu.’ Maka kata-nya, ‘Sahaya těrlalu suka mělihat tuan měnulis, lagi těrlalu chěpat; dan kalau tuan tinggal di-sini, sahaya těrlalu suka hěndak bělajar.’ Maka kata sahaya, ‘Di-sini tiada-kah orang yang tahu?’ Maka kata-nya, ‘Tiada čempat orang dalam něgéri ini yang tahu měnulis saperti tuan ini; ada juga sadikitz orang tahu měngaji Kur'an.’ Maka kata sahaya, ‘Těngku, ada běrpa orang dalam něgéri Kělantan ini?’ Maka jawab-nya, ‘Dalam něgéri ini sahaja ada čnam laksa orang; dan yang di-hulu2 sungai ini ada lagi, těrlalu banyak orang; boleh mudék sampai lima bělas dua puloh hari lama-nya, sěkalian itu ada orang bělaka.’ Maka kata sahaya, ‘Sampai mana kěputusan sungai ini?’ Maka jawab-nya, ‘Sungai ini běrtemu hulu-nya děngan Sungai Těrèngganu.’

Maka ada-lah kělakuan anak raja itu těrlalu kaseh ia akan sahaya. Maka běběra pa ia měminta kapada sahaya kalau boleh sahaya tinggal di-Kělantan sadikit hari, karěna ada banyak raja2 yang hěndak bělajar měnulis dan měmbacha surat. Kata-nya, ‘Kěmudian boleh sahaya měmbéri pěrahu dan sahaya suroh hantarkan ka-Sělat, dan tuan boleh dapat wang banyak di-sini.’ Maka kata sahaya, ‘Těrima-kaseh banyak2, Těngku; karěna sahaya ini datang dalam pěkérjaan orang, tiada boleh sahaya tinggal; insha Allah, kalau ada janji kita hěndak běrtemu di-bělakang, boleh-lah hamba Těngku datang.’

Maka kěmudian lalu měnyěběrang-lah sahaya. Maka di-hantarkan oleh anak raja itu běrsama-sama děngan anak Sayid Abu itu sěrta Sayid Abu sampai di-tépi pantai. Maka běrkayoh-lah, lalu sampai ka-pěrahu.

Maka běrtemu-lah sahaya děngan orang Raja Běnda-

hara yang běrnama Ěncheck Ha. Maka kata sahaya, ‘Ěncheck, tolong-lah charikan sama sahaya *Hikayat Kěmala Bahrain*’ Maka kata-nya, ‘Tuan, ada kapada sahaya satu bungkus surat2 Mělayu, sahaya taroh, saudara sahaya punya; sahaya kira dalam itu ada kitab2, barangkali ada di-situ; nanti sahaya bawa di-sini, boleh tuan pileh.’ Maka kata sahaya, ‘Biar-lah sahaya pěrgi ka-rumah Ěncheck běrsama-sama mělihat surat itu, karěna sahaya hěndak sěgera běrlayar.’ Maka jawab-nya, ‘Ta’ usah tuan pěrgi; nanti sahaya bawakan itu surat.’

Kěmudian pulang-lah ia, lalu di-bawa-nya satu bakul běrbungkus kain. Maka sahaya buka-lah; dalam-nya ada surat2 darihal agama dan do'a sěmbahyang. Maka dalam itu ada-lah dua bab *Hikayat Isma Dewa Pěkérma Raja*; sangat indah2 pěrkataan-nya; maka ia itu hikayat bahasa Mělayu sahaja děngan tiada běrchampor-champor bahasa Arab. Maka ada-lah hal hikayat itu daripada chěrita dewa2 dan mammang, indéra dan jin, těrlalu molek karangan-nya; dan satu *Kitab Khoja Maimun*. Maka sahaya pinjam-lah kapada-nya. Maka kata sahaya, ‘Ěncheck Ha, biar-lah hikayat ini sahaya bawa ka-Sělat dan sahaya salin; kěmudian nanti sahaya hantarkan sěrta děngan hadiah-nya. Maka sěkarang, ambil-lah Ěncheck Ha, ini sa-hělai sapu tangan pělekat halus, harga čempat rupiah.’ Maka suka-lah ia, sěrta kata-nya, ‘Kalau sudah tuan salin, boleh běrikan kapada Ěncheck Buntal supaya di-hantarkan-nya ka-mari, ada-nya.’

Kěmudian, maka sahaya dapatí ada Těngku Těměna di-pěrahu. Maka kata-nya, ‘Baharu sa-běntar orang Raja Běndahara datang ka-mari; kata raja měminta nanti sampai esok, karěna ia hěndak měncharikan kambing hěndak di-kirimkan-nya kapada Tuan Bonham.’ Maka jawab sahaya, ‘Bagaimana, Těngku, karěna sahaya sěkalian hěndak

běrlayar lěkas.' Maka kata-nya, 'Sěkarang apa boleh buat; kěhěndak raja tiada boleh kita lalui.' Maka kata Těngku Těměna, 'Baik-lah tiada běrlayar ini hari, boleh kita běrjalan sama2 ka-darat mělihat kampong2 dan něgéri ini.'

Kěmudian Grandpre dan sahaya běrsama-sama Těngku Těměna dan tiga čempat orang anak2 pěrahu pun běrjalan-lah sěrta měmbawa sěnapang. Maka adalaх sa-orang orang Těngku Těměna itu běrjalan dahulu. Maka barang di-mana běrtěmu děngan orang di-jalan, kata-nya, 'Raja běrjalan.' Maka sěkalian orang itu pun dudok-lah di-jalan itu sěrta měnyěmbah. Maka ada-lah kělakuan sěgala měreka itu sahaya lihat kěbanyakkan ia suka běrgundul děngan tiada běrbaju. Maka di-ambil-nya rotan atau tali, di-lilit-nya di-kěpala-nya; děmikian-lah ia běrjalan kěliling něgéri. Maka ada-lah pada tiap2 sa-orang itu, sa-kurang2 ěnam tujoh batang champak buang dan sa-bilah kěris dan satu chěnangkas, atau lading atau pědang atau kěris panjang di-tangan-nya; sěkalian itu yang sudah těrhunus dari-pada sarong-nya; dan yang ada pula měmikul sěnapang; děmikian-lah hal-nya sa-hari-harian, tiada lain kěrja-nya.

Maka sa-panjang jalan itu běrtěmu-lah orang těrlalu banyak běrdyun-dyun běrjalan. Maka ada-lah masing2 měreka itu měmbawa běkal-běkalan dan pěriok dan sěgala makanan-nya, sapěrti orang hěndak běrlayar laku-nya. Maka ada-lah adat měreka itu sěkalian běrjalan, baik dalam něgéri atau di-hutan, běrbuntut-buntut, sa-orang dibělakang sa-orang; tiada pěrnah sahaya lihat ia běrjalan běrbaris-baris čempat lima orang. Maka běrtanya-lah sahaya kapada orang2 itu, 'Hěndak ka-mana ěnchek2 ini běrjalan?' Maka jawab-nya, 'Sahaya hěndak pěrgi měnjaga kubu raja.' Maka kata sahaya, 'Běkal2 apa ini di-bawa?' Maka kata-nya, 'Sěgala makanan sahaya sěndiri.' Maka kata sahaya, 'Měngapa sěndiri měmbawa makanan? Tiada-

kah raja měmběri?' Maka orang itu měnunjokkan anak raja itu děngan isharat ia takut běrkhabar. Sa-tělah sahaya kětahui hal itu, maka kata sahaya, 'Těngku běrjalan-lah, ada sahaya hěndak běrhěnti di-sini sa-běntar.'

Kěmudian běrjalan-lah Těngku Těměna itu. Apabila jauh-lah ia, maka kata orang itu, 'Ini-lah, tuan, adat Mělayu ini těrlalu aniaya; sahaya sěndiri juga měmbawa makanan, dan anak bini sahaya tinggal di-rumah itu, barang-kali makan, barangkali tidak. Děmikian-lah běrbulan-bulan, sa-hari2 měngěrjakan pěkěrjaan raja; dan jikalau tiada pěrgi, di-suroh-nya rampas rumah sahaya dan barang2 sahaya; maka jikalau mělawan di-bunoh-nya, lagi di-děndanya. Maka těrlalu-lah suka sahaya sěkalian jikalau orang puteh datang ka-mari měngambil něgéri ini, boleh-lah sěnang ra'yat dalam něgéri ini. Maka jikalau tiada waktu pěrang pun, tiada juga boleh sěnang. Ini raja tiada kěrja, lain raja ada kěrja; tidak satu satuu. Děmikian-lah sa-lamalama-nya.'

Maka kata sahaya, 'Běrapa hari lama-nya ěnchek pulang?' Kata-nya, 'Apabila habis běkal2 ini pulang-lah sahaya měngambil běkal pula; sampai habis pěrang ini, boleh-lah běrhěnti. Maka banyak-lah pula yang mati sa-bělah měnyěbělah, tinggal anak bini-nya.' Maka kata sahaya, 'Tiada-kah raja měnolong akan anak bini orang yang mati dalam pěrang itu?' Maka jawab-nya, 'Apa raja pěduli? Mati mati-lah, sapěrti sěmut sa-ekor, ada-nya.'

Kěmudian běrjalan-lah sahaya masok kampong těrbitt kampong. Maka sahaya lihat dalam sěgala kampong2 itu, tiada yang lain kělihatan mělainkan nyiur dan pinang dan pohon buah2, sapěrti durian dan rambutan dan rambai langsat. Maka buah pinang pun běrtimbun-timbun těrlulu banyak. Maka ada-lah sěgala kampong2 itu pěnoh-lah děngan sěmak2 dan rumput hingga sampai kaki tangga-nya.

Shahdan, ada-lah rumah2 měreka itu atap, lagi pěrbuat-an-nya pun tiada sěnonoh. Maka di-bawah rumah-nya itu pěnoh-lah děngan longkang dan sampah2. Maka ada-lah běberapa rumah yang sahaya masok ka-dalam-nya, sěbab hěndak mělihat pěratoran-nya. Maka sahaya lihat darihal těmpat tidor měreka itu dan pěrkakas měreka itu, dan dari-pada makan minum měreka itu, sěkalian-nya děngan kě-kotoran, ada-nya; lagi, tiap2 rumah itu busok bau-nya.

Shahdan, maka sahaya lihat darihal tumboh-tumbohan měreka itu, dan sawah kampong měreka itu těrlalu bagus. Maka tiap2 pohon2 itu subor2 bělaka. Maka sahaya běrtanya, 'Jikalau sa-gantang běneh, běrappa dapat padi sa-wah?' Maka kata-nya, 'Těrkadang tengah dua ratus, těrkadang sa-ratus; děmikian-lah pada tiap2 tahun.' Maka ada-lah sahaya lihat sěgala macham buah-buahan yang ada dalam tanah Mělaka dan Singapura, ada-lah di-sana; mělainkan ada suatu jěnis buah, rupa-nya sapěrti buah kědondong dan běsar-nya pun děmikian, dan daun-nya sapěrti daun sěntul dan biji di-dalam-nya tiga pěrségi, dan kěras-nya sapěrti běsi; maka bau-nya harum dan isi-nya sapěrti sagu tampil dan rasa-nya těrlalu manis; ia itu di-makan orang děngan santan sapěrti měmakan durian. Maka nama-nya buah itu buah pioh. Maka itu-lah buah yang tiada dalam tanah Mělaka atau Singapura. Maka sahaya běrdua Grandpre měminta anak pohon itu kapada orang yang ēmpunya kampong itu. Maka di-běri-nya-lah ēmpat lima anak pohon itu, di-hantarkan-nya ka-pěrahu.

Shahdan, maka ada-lah sahaya lihat tanah něgéri itu sěmua-nya rata, tiada běrbukit dan tiada banyak lěmbah; lagi tanah-nya tanah liat běrchampor pasir. Maka apabila sampai kapada sa-buah kampong, maka di-bawa oleh orang yang ēmpunya kampong itu nyiur muda běrpuloh-puloh, di-suroh-nya makan; dan ada yang měmběri těbu dan

pisang dan barang yang ada kapada-nya. Maka apabila běrtěmu padang dan sawah, maka pěnoh-lah padang itu děngan lěmbu, kěrbau, kambing dan biriž sa-panjang2 jalan. Kěmudian maka běrtěmu-lah sahaya děngan orang běrjual bunga mělor běrchuchok-chuchok těrlalu banyak, ada kiraž sa-gantang atau dua gantang; harga-nya dua tiga pitis. Maka apabila pětang-lah hari, maka kělihatan běratus-ratus pěrěmpuan běrjalan turun dari darat. Maka ada ma-sing2 měnjenjung sa-orang satu bakul hěndak di-bawa-nya ka-pasar. Maka ada-lah dalam bakul itu sěrba jěnis makan-an dan sayor2 dan pisang těbu dan sěgala jěnis hulam2 dan sa-bagai-nya.

Maka ada-lah sahaya těrlalu heran mělihat hal pěrěmpuan dan lakiž dalam něgéri itu. Maka sěkalian-nya satu jěnis, kulit-nya pěrtengahan tiada puteh dan tiada hitam. Dan lagi sa-orang pun tiada tahu měmakai kasut dalam něgéri itu daripada lakiž dan pěrěmpuan, hingga raja-raja-nya pun tiada. Maka ada-lah dalam něgéri Kělantan itu tiada ada orang lain2 bangsa diam di-situ daripada mulanya. Maka sampai sěkarang pun tiada. Maka ada-lah asal kěturunan rajaž dalam Kělantan itu Mělayu juga; tiada ia běrhubong děngan Arab, ada-nya.

Shahdan, darihal bahasa měreka itu bahasa Mělayu, tětapi bunyi tutor měreka itu těrlalu burok, sa-akan2 telor-nya itu sapěrti orang Cheti běrbahasa Mělayu; děmikian-lah ada-nya. Sapěrti kata Mělayu *Allah*, maka kata-nya *Alloh*; maka kata Mělayu *sangat*, kata-nya *sangang*, maka kata Mělayu *bulan*, kata-nya *bulang*; *makan*, kata-nya *makang*; *minyak*, kata-nya *minyok*; *tuan*, kata-nya *tuang* dan *ēnchek*, kata-nya *che*’; maka děmikian-lah sěkalian-nya běrubah bunyi-nya; tětapi tulisan-nya běrsamaan huruf-nya děngan kita.

Shahdan, ada-lah dagangan yang kěluar dari dalam ně-

géri itu čemas dan kahwa, dan beras sadikit, dan kain sutera dan sēluar sěkalian itu di-těnun dalam něgéri itu. Maka ada pun sutera itu bukan-nya jadi dalam něgéri itu, mělainkan di-bawa oleh kapal Inggēris atau wangkang China, ada-nya.

Běrmula, dagangan dari luar yang boleh laku di-situ mělainkan rupa dagangan Eropah dan Kěling dan China; sémua-nya itu boleh laku, tětapi tiada boleh děngan sěgeranya atau děngan banyak, mělainkan děngan pěrlahan-lahan, sěbab tiada saudagar yang běsar dalam něgéri itu; karěna tělah mashhor-lah kapada sěgala alam ini sěgala orang yang běrbarta dan kaya tiada aman dalam něgéri Mělayu, sěbab kěbanyakkan aniaya dan fitnah dalam-nya itu. Maka ini-lah mula-nya miskin dan kěsunyian něgéri itu.

Hatta, maka běrjalan-lah sahaya sěkalian kěmbali ka-pěrahu. Sa-tělah sampai, maka datang-lah orang raja měmbawa dua ekor kambing, sa-ekor běsar dan sa-ekor kěchil. Maka kata-nya, ‘Ini sa-ekor makan di-pěrahu dan yang běsar ini pěrsémbahan raja kapada Tuan Bonham.’

Kěmudian běrsiap-lah pěrahu sěkalian hěndak běrlayar; tětapi beras běkal dan sayor-major dan ikan dan sireh pinang pun tiada. Maka wang hěndak měmbuat bělanja pun satu duit tiada. Maka di-pinjam kapada chinchu sampan pukat. Maka kata-nya, ‘Satu duit pun tiada.’ Maka kěmudian di-pinjam-lah kapada anak pěrahu. Maka naik-lah měreka itu ka-darat měmbeli makanaan dan sěgala pěr-békalan, ada-nya.

Maka sa-běntar lagi datang-lah hantaran daripada Sayid Abu; di-bawa oleh orang-nya pisang sa-sisir dan ayam sa-bělas ekor dan kambing kěbiri sa-ekor. Kěmudian maka sahaya balas akan dia satu botol kěchil minyak wangi dan Grandpre měmberi dua bělas biji mangkok dan satu

pědoman kěchil. Dan Ěncheck Mat měmberi sa-ekor kam-bing. Maka sahaya běri akan dia hadiah sa-hělai sapu tangan dan měmberi kapada Těngku Těměna sa-hělai ikat pinggang batek Surabaya harga tiga ringgit, ada-nya, dan sa-pasang pisau pěnyukor.

Shahdan, maka ada-lah sahaya lihat dalam něgéri Kě-lantaň itu těrlalu banyak pěrěmpuan jalang. Maka apabila pětang hari, datang-lah ia děkatz pěrahu sěgala dagang běrjalan běrduyun-duyun. Adapun pakaian-nya itu běrkěmban sahaja děngan tiada běrbaju dan rambut-nya běrsanggul lintang sangkut. Maka di-pakai-nya bunga mělor běrumbai-umbai, panjang-nya sampai ka-lutut-nya. Maka ada pula yang měmakai bunga mělor běrkarang, děngan běrbagai-bagai jěnis rupa-nya: ada yang saperti siku kěluang dan ada běrkěrawang, těrlalu indah pěrbuat-an-nya; tiada pěrnah sahaya lihat dalam Mělaka atau Singapura karangan bunga yang děmikian itu bagus-nya. Shahdan, ada pula orang yang měnjadi alku atau pinang muda yang datang kapada sěgala pěrahu, dan běrtanya-kan pěrkara itu. Maka ada-lah adat dalam něgéri itu, tiada měnjadi hina akan pěkěrjaan yang děmikian itu, ada-nya.

Dan lagi ada-lah pula kěbanyakkan orang menyabong dan běrjudi dan běrmadat. Běrmula, maka di-antara saratus orang tiada dua orang yang měngěrjakan pěkěrjaan agama saperti sěmbahyang dan mana pěkěrjaan yang difardzukan Allah atas-nya.

6

BĚRMULA, maka pada tatkala sahaya dudok di-pěrahu maka datang-lah sa-orang tuan haji. Maka ia itu orang Těrěng-ganu. Maka ia běrgělar Panglima Běsar. Maka datang-lah

ia běrchap-chakap di-pěrahu sěrta běrtanya kapada sa-haya, ‘Ada-kah tuan tahu bagaimana atau apaž rěmpah-nya měmbuat obat bědil?—karéna Raja Běndahara měnyuroh tanya.’ Maka jawab sahaya, ‘Sahaya tiada tahu, tě-tapi ada kapada sahaya suatu kitab; maka ada-lah dalam-nya térsébut jénis ilmu itu bagaimana měmbuat obat měriam dan obat sěnapang, dan měmbuat obat mata, dan měmbuat sador, dan měnatah kěris, dan měmbuat gula batu; akan tětapi kitab itu ada tinggal di-Mělaka, tiada sahaya bawa.’ Maka jawab-nya, ‘Ada sahaya měmbuat obat bědil, tětapi tiada mau jadi baik.’

‘Dan lagi,’ kata-nya, ‘ada suatu susah yang běsar kapada sahaya—dan raja pun tiada dapat akal—bagaimana hěndak měmchahkan atau měruntokkan madat orang di-sabělah sana itu; karéna tiada boleh tahan, piluru-nya sělalu datang; dan apa pěkérjaan yang kita buat di-sabělah sini, sěmua di-libat-nya dari atas itu.’ Maka jawab sahaya, ‘Ini pěkérjaan bukan-nya orang běrpěrang, mělainkan běrmain-main sahaja, dan měmbuat susah sěgala orang mis-kin dan sěgala ra’yat, dan orang dagang pun susah. Jikalau orang puteh, tuan tahu dalam sa-hari boleh jělas ini pěkérjaan. Ada-kah orang běrpěrang boleh takut mati? Dan měnggali lobang masing2 dudok dalam tanah? Maka dalam sa-hari di-tembak ēmpat lima puchok dan diam sa-bělah měnyebělah dudok makan minum; kěmudian mě-nembak pula. Jikalau bagitu, sampai sa-puloh tahun pun bělum lagi běralah měnang; masing2 dudok dalam kubu-nya; dan kalau sa-puloh koyan obat bědil pun nanti habis. Měngapa tiada mau kěluar di-tengah padang dan bawa měriam dan sěnapang běrhadapan kedua pihak itu? Boleh lěkas tahu. Siapa běruntong, ia-lah měnang; boleh sělésai lěkas.’ Maka jawab-nya, ‘Ada dahulu orang di-sabělah měmanggil kěluar hěndak běrpěrang měndada; orang di-

sini tiada mau. Maka kěmudian Raja Běndahara pula běrkirim běběrapa surat hěndak měmanggil kěluar, orang di-sana pula tiada mau. Maka sěbab itu-lah tiada jadi. Dan lagi kata Raja Běndahara, ‘Aku tiada mau měrusakkan ra’yat aku; dan kalau aku běrpěrang děmikian itu, dapat tiada ra’yat banyak rusak; itu tiada mau; mělainkan aku hěndak kěpong akan kubu-nya itu dan tiada di-běri satu makánan masok. Maka sampai běrapa lama-nya dia boleh tahan dudok děmikian itu, pasti ia kěluar.’ Maka kata haji itu, ‘Sěkarang, tuan, di-dalam itu kubu sa-hělai sireh sa-ringgit atau sa-ekor ikan sa-ringgit pun tiada boleh dapat; mělainkan měreka itu sěmua měmakan běras timbul sa-haja, érti-nya běras kosong lama2 itu. Maka sěkarang tuan tahu pada tiap2 malam ada orang běrlari kěluar dari da-lam kubu itu; pada suatu malam sa-puloh lima bělas orang yang lari. Maka sěkalian itu datang měndapatkan Raja Běndahara. Maka tiada di-pěngapakan oleh raja akan dia.’

Maka kata sahaya, ‘Ada běrpa kira2 tuan, banyak orang yang kěna kěpong itu?’ Maka kata-nya, ‘Ada-lah kira2 lima čnam ratus orang pěrtikaman sahaja dan lain orang2 China, tětapi térlalu banyak harta dalam itu; tětapi kapada raja yang běrtiga di-luar ini, ada běrlaksa orang-nya.’ Maka kata sahaya, ‘Siapa yang di-sukai oleh orang banyak měnjadi Raja?’ Maka jawab-nya, ‘Sěkalian orang yang dalam něgéri ini sěmua-nya suka akan Raja Běndahara juga. Dan lagi,’ kata-nya, ‘tiada boleh téntu pěkérjaan ini jikalau sa-bělum datang orang yang pěrgi ka-Siam itu; mělainkan barang siapa yang di-jadikan oleh Raja Siam, ia-lah Raja dalam Kělantan ini; karéna daripada ēmpat2 raja ini ada měnyurohkan utusan ka-běnua Siam, sěrta měmbawa lima čnam puloh ribu ringgit dan čmas akan hadiah kapada Raja, ada-nya.

'Maka sěkarang apa akal tuan supaya kita robohkan balai madatnya itu?' Maka jawab sahaya, 'Ada akal ka-pada sahaya, dalam satu měnit, yang boleh binasakan sěkalian kubu itu, sěrta orang-orang-nya yang di-dalam itu.' Maka jawab-nya, 'Bagaimana akal itu, tuan? Ajarkan-lah kapada sahaya.' Maka kata sahaya, 'Ada běrpa jarak-nya kubu-nya itu děngan kita?' Maka jawab-nya, 'Ada kira2 sa-puloh dua bělas děpa.' Maka kata sahaya, 'Těrlalu sě-nang itu kěrja.' Maka kata-nya, 'Těrlalu besar kaseh tuan, kalau tuan ajarkan itu.' Maka kata sahaya, 'Gali tanah dari dalam kubu kita itu, buat jalan dari bawah tanah itu sampai běrténtang ka-bawah rumah-nya itu; dan sa-tělah sampai, maka bawa ēmpat lima pipa obat bědil, bubohkan di-situ; kěmudian těbok sěgala pipa itu běri sumbu jadi-kan satu; kěmudian asak děngan tanah pipa itu saperti dahulu. Maka bawa puncha sumbu itu ka-luar. Sa-tělah sudah, maka kira2 měreka itu sěkalian waktu makan atau běrkampong, maka chuchohkan api di-sumbu itu. Maka dalam satu saat itu, nischaya sěmuia-nya habis těrbang ka-langit. Tuan tahu kota Mělaka, bagaimana těgoh-nya sěrta děngan těbal-nya dan lebar-nya, sěkalian-nya batu běsi bělaka, lebar sa-děpa satuz batu; děmikian-lah di-pěrbuat oleh Tuan Major Farquhar, sěmuia-nya habis těrbang. Sahaya pěrgi mělihat kětika di-buat-nya itu. Dan jikalau kira-nya tidak di-buat-nya děmikian, nischaya sampai hari ini pun di-pěchahkan-nya satuz batu, bělum boleh habis lagi.' Maka apabila di-děngar-nya itu, těrlalu-lah suka-nya, kata-nya, 'Boleh sahaya sěmbahkan khabar tuan ini ka-pada raja.' Kěmudian pěrgi-lah ia.

Maka sa-pěninggal ia pěrgi itu, maka orang yang pěrgi měmbeli-běli sěgala běkalz ka-pasar itu pun kěmbali-lah. Maka bersiap-lah pěrahu kedua buah itu hěndak kěluar. Maka sa-běntar lagi běrbalek-lah pula tuan haji itu, kata-

nya, 'Tuan, sudah saya sěmbahkan sěgala pěrkataan tuan itu. Maka raja pun těrlalu suka, lagi děngan běnar pada hati-nya akan pěkěrjaan itu. Tětapi kata-raja, "Jikalau kita pěrbuat yang děmikian itu, nischaya banyak-lah orang kita sa-bělah sana rusak. Maka jikalau raja itu sahaja sa-orang mati, tiada apa." Dan lagi,' kata tuan haji itu, 'tuan tahu hal pěrang ini, bagaimana boleh děngan lěkas, ka-reňa orang yang di-dalam kubu sa-bělah sana dan kubu sa-bělah sini bukan-nya orang lain; yang ada bini-nya di-sabělah sana, laki-nya di-sabělah sini; dan bapa-nya sabělah sana dan ēmak-nya di-sabělah sini; dan abang-nya di-sabělah sana dan adek-nya di-sabělah sini. Maka masing2 běrpandangan muka; boleh-kah datang hati hěndak měmbunoh itu? Mělainkan sěbab takut akan raja, mau ta' mau di-kěrjakan juga, ada-nya.' Maka kata sahaya, 'Baik-lah, jikalau děmikian biar raja di-sini kěluar sa-orang měmanggil raja di-sana, sa-orang satu sěnapang atau sa-orang sabilah kěris, běrtikam sa-orang sama sa-orang, boleh těntu; jangan měmbuat hilang obat bědil dan piluru; chumaz habis bělanja.' Maka kata tuan haji itu, 'Tuan tahu dari mula2 pěrang ini ada běberpa koyan běras dan tiga pěti madat yang sudah habis di-makan oleh panglima2 dan hulubalang itu di-běri raja. Maka sěmuia-nya itu satu pun tiada běrguna. Ini pěrkara yang tuan chěrita ini, těrmakan dalam hati sahaya dan sa-ribu ringgit pun bukan harganya; sěkarang apa kita boleh buat, karěna ia adek-běradek?' Maka jawab sahaya, 'Běnar-lah itu, tuan.'

Kěmudian sahaya běrjabat tangan děngan dia; lalu sahaya sěkalian kědua pěrahu itu pun běrdayong-lah kěluar, sěrta měnembak ēmpat puchok měmbéri sělamat. Maka Těngku Těměna ada běrsama-sama dalam pěrahu itu. Maka pada kětika itu ayer surut; pěrahu itu těrkěna sana sini; lagi pun malam itu ribut, sěrta děngan hujan-nya

terlalu lebat. Maka běrlaboh-lah di-hilir sungai itu, keduanya buah pěrahu itu, hingga měnantikan siang hari. Sa-tělah pagi hari, maka kěluar-lah. Sampai děkat kuala, maka di-punggah-lah sěgala muatan pěrahu itu. Maka di-basoh sěgala chěmarz dalam pěrahu itu, sambil běrkemas. Maka di-ajak-lah chinchu sampan pukat itu běrlayar běrsama-sama. Maka kata-nya, ‘Nanti esok pagi, kalau tidak, esok malam sahaya běrlayar.’

Maka Baba Ko An hěndak běrlayar běrsama-sama děngan dia. Maka tiada-lah sahaya keduanya běnarkan ia sa-orangz pěrgi, sěbab takut barangkali datang sa-suatu chělaka, apa kělak jawab kita di-Singapura? Maka sahaya kěduanya běrpikir. Maka di-surohkan sa-orang kawan pěrahu běrsama-sama děngan dia. Sa-tělah Baba Ko An sampai ka-pěrahu-nya, maka tiada-lah ia mau měmbawa běrsama-sama. Kěmudian maka pěrgi-lah Těngku Těměna ka-pěrahu pukat itu běrtanya apa sěbab tiada ia mau měmbawa běrsama-sama Baba Ko An děngan orang Mělayu itu. Maka jawab-nya, ‘Apa-lah buat? Karéna sahaya mau běrlayar běrsama-sama juga esok pagi.’

Kěmudian maka kata sahaya sěkalian, ‘Pinjam kapada chinchu ini wang barang dua ringgit hěndak měmbayarkan harga běras orang itu.’ Maka kata chinchu itu, ‘Satu duit pun tidak.’ Maka pikir-lah sěgala anakz pěrahu, bagaimana hal ini, karéna kita tiada běrběras. Maka lalu kata Těngku Těměna, ‘Mari-lah pěrgi ka-Sabak di-těmpat sahaya; boleh sahaya běri běras dan sěgala běkalz.’ Maka kata sahaya sěkalian, ‘Mari-lah kita běrjanji kapada chinchu sampan pukat itu; biar kita měnantikan dia di-Sabak itu, karéna di-situ-lah muka jalan. Sa-tělah sudah kita měnchari-chari běkalz, kita měnantikan di-situ; apabila ia datang, boleh-lah kita běrlayar běrsama-sama.’ Maka kata chinchu itu, ‘Jikalau tiada esok pagi, mělainkan esok pě-

tang těntu sahaya datang.’ Maka kata sahaya sěkalian, ‘Jikalau tiada chinchu datang, tiada sahaya orang běrlayar.’ Maka jawab-nya, ‘Baik-lah.’ Sa-tělah sudah putus muafakat itu, maka sahaya sěkalian keduanya buah pěrahu itu pun běrlayar-lah kěluar dari Kuala Kělantan itu měnuju Kampong Sabak itu.

7

MAKA ada-lah sa-jam pělayaran jauh-nya dari Kuala Kělantan itu ka-Sabak. Maka sa-tělah sampai ka-situ, maka sahaya lihat kampong itu di-těpi laut. Ada-lah kiraž rumah itu hampir sa-ratus buah di-těpi laut. Maka pohon nyiur terlalu banyak di-situ. Maka turun-lah sěgala kawanz pěrahu pěrgi ka-darat měnchari běkal masingz. Maka Grandpre sěrta sahaya pun turun-lah běrsama-sama děngan Těngku Těměna itu běrjalan ka-darat. Maka běrkampong-lah sěgala orangz di-kampong itu datang mělihat sahaya sěkalian. Maka sahaya lihat hal sěgala měreka itu sěkaliannya miskin; dan kain baju-nya pun chompang champing, dan kěbanyakkan měreka itu děngan běrgundul sahaja.

Běrmula, ada-lah kěhidupan měreka itu měmukat ikan dan běrtanam padi, ada-nya. Maka ada-lah darihal rumahz měreka itu sěkalian-nya pondokz atap dan dinding-nya pun atap juga, dan lantai-nya jungkit-jungkitan dan atapnya bintang-bintangan, dan busok bau rumahz itu janganlah di-kata lagi—pěnoh děngan bau ikan busok dan bau longkang dan sampah pun běrtimbun-timbun sa-panjang rumah-nya. Maka ada-lah darihal badan měreka itu dan rumahz měreka itu dan pakaian měreka itu, sěkalian-nya kěkotoran bělaka. Maka sahaya běrtanya kapada Těngku Těměna itu, ‘Ada běrapa banyak orang dalam kampong

ini sémua-nya?' Maka jawab-nya, 'Ada kira2 énam tujoh ratus orang. Maka ada-lah sékalian orang itu dalam hukum sahaya, karéna ségala těmpat ini dan orang-nya sudah di-sérahkan oleh Raja Kélantan kapada sahaya.'

Kémudian, maka bérjalan-lah sahaya bér-sama-sama Grandpre dan Tengku Téména itu sérta émpat lima orang kawan2 pérahu bér-sama-sama. Adapun bérjalan itu di atas batas sawah sahaja. Maka sahaya lihat sawah méréka itu sapérti lautan, lagi děngan lapang-nya, sérta suchi sawah itu daripada ségala kayu2 dan tunggul2. Maka bér-temu-lah běberapa kampong2 orang di-jalan itu. Maka ada-lah isi kampong itu pěnoh děngan nyiur dan pinang dan buah-buahan sahaja.

Maka bérjalan itu ada-lah kira2 dua jam jauh-nya. Maka sahaya lihat ada suatu laut těrlalu bésar, lagi děngan lebar-nya. Maka ada-lah di-situ sahaya lihat itek ayer těrlalu banyak těrbang sapérti layar. Maka kata sahaya kapada Tengku Téména, 'Ini laut apa, Tengku?' Maka jawab-nya, 'Bukan-nya laut; ini-lah tasek. Maka dari dalam-nya sahaya kěluarkan hasil těmpat ini.' Maka kata sahaya, 'Apakah běnda yang kěluar itu?' Maka jawab-nya, 'Dari sini-lah kěluar hudang bératus-ratus pikul pada sa-tahun; dan lagi ikan jémpul těrlalu banyak. Maka sěbab tasek ini-lah, běberapa anak raja2 lain hěndak měngambil těmpat ini, tiada sahaya běrikan.' Maka kata sahaya, 'Bagaimana měngambil hudang dan ikan dalam ini, karéna ayer banyak ini?' Maka jawab-nya, 'Apabila musim kěmarau kělak di-buboh-lah pukat. Maka bérjénis-jénis ikan dan hudang dapat. Sa-tělah itu, maka di-rébus-lah hudang itu; kémudian di-jemor. Sa-tělah kěring-lah, di-jual kepada orang China, sa-pikul harga dělapan sa-puloh rial, ada-nya.'

'Dan lagi apabila sahaya suka2 maka datang-lah sahaya ka-mari měnembak bělibis itu; dapat sa-puloh dua puloh,

sudah-lah. Maka orang lain sa-orang pun tiada bérani měnembak dalam tasek ini. Maka apabila sahaya děngar bunyi sěnapang, maka sahaya suroh rampas sěnapang-nya, dan orang-nya kěna děnda lima ringgit. Maka sěbab itu-lah orang takut měnembak-nembak burong dalam tasek ini. Maka itu-lah sěbab-nya burong itu těrlalu jinak; di-situ juga ia tidor malam. Maka apabila pagi2 hari, ia těrbang ka-hutan měnchari makan dan pětang ia pulang ka-mari.'

Maka ada-lah sahaya lihat bělibis itu apabila ia těrbang, sapérti ribut bunyi-nya, sěbab banyak kawan-nya itu.

Sa-tělah běberapa kětika lama-nya bérjalan itu, maka sampai-lah kapada kampong raja itu. Maka apabila děkat, maka sahaya lihat ada émpat lima ekor babi bérjalaran dalam sawah itu. Maka heran-lah sahaya, karéna tiada sahaya mělihat sa-ekor babi pun dalam něgéri Kélantan; baharu-lah di-situ. Maka kata sahaya, 'Babi apa ini, Tengku?' Maka jawab-nya, 'Orang China punya. Maka ada émpat lima orang China tinggal kapada sahaya, běrtanam lada dan sireh dan savor2; dia-lah punya babi ini.'

Kémudian masok-lah ka-dalam kampong raja itu. Maka sahaya lihat dua kali lima sa-puloh juga rumah-nya dan kampong-nya sapérti orang kěbanyakkan juga. Maka kata sahaya, 'Rumah siapa ini, Tengku?' Maka apabila sahaya běrtanya itu, sahaya lihat běrubah-lah warna muka-nya, sěbab hal rumah-nya dan kampong-nya děmikian itu. Maka jawab-nya, 'Sahaya baharu pindah dua tahun ka-mari; sěbab itu-lah bělum sahaya měmbuat rumah dan měmbaiki kampong, karéna niat sahaya, sahaya hěndak měmbuat rumah di-pantai; boleh sahaya měnjaga-jaga; kalau pěrom-pak lalu, boleh sahaya tahu.'

Hatta, maka dudok-lah sahaya sékalian di-situ sa-běntar.

Maka di-surohkan-nya orang pěrgi měngambil-ambil nyiur muda dan těbu di-kampong2 orang itu saperti harta-nya sěndiri. Dan lagi di-surohkan-nya orang-orang-nya pěrgi měmbéritahu kapada sa-gěnap rumah2 orang itu, ‘Ini orang puteh datang ka-mari dari Kělantan měmbawa surat dari-pada raja Singapura. Maka barang apa2 ada, baik ayam atau nyiur dan pinang dan sa-bagai-nya, bawa lěkasz, karěna ia hěndak lěkas běrlayar pada pětang ini.’ Maka apabila sahaya měněngar hal yang děmikian itu, maka kata sahaya děngan bahasa Inggériš kapada Grandpre, ‘Lihat, ini-lah pěkérjaan raja Mělayu kapada sěgala ra’yat-nya itu.’

Kěmudian ada sahaya orang měmbawa sa-ekor kambing dari Kělantan, lalu di-sěmbéleh-lah di-situ hěndak makan bersama-sama děngan dia. Sa-tělah itu, maka hari pun pětang-lah; maka lalu sahaya sěkalian makan di-situ, lalu běrmohon-lah hěndak pulang ka-pěrahu. Maka di-suroh-nya hantar kapada orang-nya.

Sa-tělah itu, maka adapun běrjalan itu, Grandpre běrjalan kaki, sahaya tiada boleh běrjalan karěna kaki sahaya salah urat dari Kělantan. Maka kata Těngku Těměna itu, ‘Nanti, Ěnchek Abdullah sahaya suroh hantarkan běrjalor dari dalam tasek itu; boleh lěkas sampai daripada orang běrjalan darat, ada-nya.’

Kěmudian, maka ada-lah sahaya děngan sa-orang orang kawan pěrahu běrsama-sama děngan sa-orang orang Těngku Těměna itu, turun-lah dalam jalor itu. Maka ada-lah hal-nya tiada boleh běrkayoh dalam tasek itu sěbab těrlalu těbal lumut-nya, mělainkan běrgalah sahaja. Maka sa-tělah sudah sahaya kědua turun itu, maka běběrapa kali di-tolak-nya galah itu, bělum juga pěrahu itu běrgěrak, mělainkan di-situ juga. Maka nyamok dan agas dalam tasek itu tiada dapat di-katakan—lurutan, bukan-nya tam-paran. Maka apabila sahaya mělihat hal yang děmikian

itu, lalu kata sahaya, ‘Biar-lah běrjalan juga baik.’ Maka běrjalan-lah sahaya běrtiga.

Maka sa-tělah sampai ka-tengah sawah itu, maka sahaya děngar bunyi saperti ribut běsär. Maka těrpěranjat-lah sahaya, sěrta běrtanya kapada orang itu, ‘Bunyi apa ini?’ Maka jawab-nya, ‘Tuan jangan takut; ini bunyi lěmbu, kěrbau dan kambing, karěna ia těrkějut.’ Maka adal-lah sahaya lihat běratus-ratus lěmbu dan kěrbau dan kambing tidor sa-panjang2 sawah itu děngan tiada běrkandang dan gěmbala, hidup děngan děmikian sahaja. Maka kata sahaya kapada orang itu, ‘Siapa-kah yang ēmpunya binatang bagini banyak?’ Maka jawab-nya, ‘Sěmua-nya orang di-kampong ini ada masing2 punya. Maka sěkalian-nya běrkampong; děmikian měnjadi biak. Dan ada yang di-makan harimau dan ada yang mati, ada yang běranak tiada orang pědulikan.’ Maka kata sahaya, ‘Tiada-kah di-pěrah susu-nya atau di-makan daging-nya?’ Maka kata-nya, ‘Orang tiada suka minum susu atau makan daging di-sini; těrlěbh baik sa-puloh kali ikan.’

Maka běrpikir-lah sahaya dalam hati, maka jikalau kira-nya ada sa-paroh sahaja binatang ini kapada sa-orang dalam Singapura, nischaya měnjadi kaya-lah sěbab hasil-nya. Dan lagi sahaya lihat sěgala binatang dan hidup-hidupan mě-reka itu dan tanam-tanaman měreka itu, sěkalian-nya gěmok2 dan subor2, ada-nya.

Hatta, maka sampai-lah sahaya ka-pantai, lalu naik ka-pěrahu pada malam itu.

Sa-běrmula, ada-lah tatkala sahaya běrjalan itu, maka sahaya mělihat pada sa-gěnap pohon buloh itu, běrsěngga-yutan sarang burong těmpua. Maka barang siapa yang měmbacha hikayat-ku ini, jika hěndak měngětahui akan hal burong těmpua itu, maka ada-lah ia itu sunggoh pun tuboh-nya kěchil, tětapi suatu burong pun tiada yang těr-

lěbeh pandai měmbaiki sarang-nya, saperti dia itu. Maka ada-lah di-pérbuat-nya sarang-nya itu daripada daun bułoh itu, di-koyak-koyak-nya hampir saperti rambut halus-nya, di-rajut-nya lagi děngan těgoh-nya. Maka jikalau sa-tahun pun turun hujan tiada akan tělут ka-dalam-nya. Maka jikalau di-rěndamkan dalam ayer sa-kali pun, tiada boleh masok ayer ka-dalam-nya. Maka pintu-nya itu di-buat-nya dari sa-bělah bawah. Maka dalam-nya itu ada pula bilek-nya bersékat, těmpat ia tidor. Maka ada-lah hal burong itu, pada malam di-charikan-nya kělipz; maka di-bubohnya dalam bilek-nya itu. Maka sěbab ia takut kělipz itu těrbang, di-buboh-nya pula kabuz sadikit dari atas-nya supaya kělipz itu tiada boleh těrbang. Maka itu-lah měnjadi pělita-nya.

Děmikian-lah kěpandaian-nya binatang itu měmbuat sarang-nya; istimewa kita manusia ini yang běrakal, ada-nya. Maka daripada hal yang děmikian-lah, maka di-jadikan oleh orang Hindu dalam kitab-nya yang běrnama *Shinda Mani* suatu pěrumpamaan akan burong itu; kata-nya, tiada běrguna pěngajaran yang baik kapada orang yang jahat. Děmikian-lah asal-nya hikayat itu:

‘Sa-kali pěriстиwa, maka turun-lah hujan těrlalu lěbat-nya sěrta děngan angin ribut těrlalu kěras. Maka sěgala monyet yang dalam hutan itu pun běrlarian-lah měnchari těmpat běrselindongkan diri-nya. Arakian, maka datang-lah sa-ekor monyet ka-bawah sarang těmpua itu běrtedohkan diri-nya, sěrta děngan gěměntar tuboh-nya, sěbab těrlalu dingin itu. Maka apabila di-lihat oleh burong těmpua akan hal monyet itu děmikian, lalu kata-nya, “Hai monyet, bukan-kah tuboh-mu itu di-jadikan Allah těrlěbeh běsar daripada tuboh-ku lagi pun kuat-mu itu pun těrlěbeh daripada kuat-ku? Maka apa sěbab-nya tiada boleh ěngkau měmbuat suatu těmpat kědiaman-mu saperti aku

ini, supaya apabila hujan boleh-lah ěngkau běrlindongkan diri-mu ka-dalam-nya? Apa-kah sěbab-nya ěngkau měnyiksakan diri-mu ini děmikian děngan kělukan yang malas ini?” Maka apabila di-děngar oleh monyet akan pěrkataan burong těmpua itu, maka marah-lah ia, sěrta kata-nya, “Adapun pěrkataan-mu yang chongkak ini sěbab ada sarang yang bagus ini-lah; apa ěngkau pěduli akan hal-ku?” Maka oleh monyet itu di-rěnggutkan-nya sarang itu, lalu di-koyak-koyakkan-nya, di-buangkan-nya ka-bawah.’

Ini-lah asal-nya datang pěrumpamaan ini. Bukan-kah pěngajaran burong těmpua itu yang baik, ada-nya? Sěbab monyet itu binatang yang tiada běrakal, tělah měnjadi jahat kapada-nya. Maka bahwa sa-sunggoh-nya hěndak-lah kita pun měngambil ibarat daripada hikayat itu, ada-nya, saperti kata arif, bahwa sa-sunggoh-nya jauhari itu juga yang měngěnal manikam, ya’ni orang yang běrbudi itu juga yang měngerti akan rahsia pěrkataan itu, ada-nya.

Sa-tělah pagi2 hari, maka naik-lah sahaya bersama-sama Grandpre ka-darat sěbab hěndak měnchari Těngku Těměna itu. Maka sahaya dapati ia lagi tidor di-rumah orang di-pantai itu. Maka ada-lah kiraž pukul sa-bělas baharuh ia bangun tidor.

Sa-běrmula, maka ada-lah ia itu makan chandu; maka badan-nya pun kurus, kělihatan tulang-nya pun běrjérang-kang, dan bibir-nya hitam dan badan-nya pun tiada běrgaya. Maka sa-tělah sudah ia bangun tidor, maka dudok-lah sahaya běrkhabar-khabar akan hal sahaya hěndak běrlayar, mělainkan měnantikan sampan pukat itu sahaja datang.

Maka ada-lah hati sahaya těrlalu kasehan mělihatkan hal anak raja itu, sěbab ia makan chandu itu—dari Kělantan sudah sahaya kětahui. Maka sahaya hěndak mě-

něgorkan dan měngajarkan dia, barangkali nanti ia měndapat malu; maka sěbab itu-lah tiada sahaya těgorkan. Maka sahaya pikir, pada kětika ini-lah baik. Maka lalu sahaya kata, 'Jangan-lah Těngku minum madat itu, karéna ia itu měndatangkan běběrpa chělaka dan kěbinasaan dan kěrugian, ada-nya.' Maka jawab-nya, 'Itu bětul, tuan, tětapi sudah měnjadi adat kapada sahaya, tiada boleh sahaya buangkan. Dan lagi suatu kěmuliaan kapada raja2, dan lagi měnjadi obat běsar kapada sahaya.'

Lalu jawab sahaya, 'Bukan-kah patut kita měmbuangkan adat yang jahat itu? Děngar-lah, Těngku, akan kěbajikan chandu itu. Pertama-tama, ia itu haram dalam agama Islam; dan kědua, měmbinasakan badan; dan kětiga, měnghabiskan wang; dan kěempat, měndatangkan malas; dan kělima, měnghilangkan waktu; dan kěenam, měrusakkan nama yang baik; dan kětuoh, kěběnchian sěgala orang yang baik, ada-nya. Adapun sěgala tanda yang sahaya kata ini, sěkalian-nya ada-lah kapada Těngku. Sahaya lihat badan Těngku sudah rusak dan harta Těngku habis dan badan Těngku malas, hěndak tidor sahaja siang malam. Maka saperti kata Těngku, kěmuliaan kapada raja2 itu, tiada sahaya lihat; dan měnjadi obat itu pun, tiada sahaya lihat. Měngapa Těngku jadi bodoх? Maka pikir-lah, jikalau kira-nya měnjadi baik dan běrfaedah kapada manusia, měngapa orang puteh yang baik2 dan kaya2 tiada makan? Bukan-kah dari něgéri-nya datang itu? Adakah di-Tanah Mělayu chandu jadi? Dan lagi, dalam kitab dan Kur'an sudah těntu haram-nya itu, mělainkan iblis sahaja yang suka akan sěgala pěrkara yang děmikian itu.'

Shahdan, apabila di-děngar-nya sěgala pěrkataan sahaya itu, maka tundok-lah ia běrpikir sa-kětika. Maka kata-nya, 'Sěkalian pěrkataan tuan itu běnar sa-kali. Maka sahaya pun měnyěsal-lah diri sahaya; dan běběrpa kějahatan

sudah sahaya buat sěbab chandu ini. Maka insha Allah ta'ala sahaya mau buangkan chělaka ini.'

Kěmudian kata sahaya, 'Těngku, biar-lah sahaya běrjalan-jalan dan mělihat-lihat kampong ini.' Maka kata-nya, 'Baik-lah, tuan. Apa suka boleh tuan ambil: nyiur dan apa2 yang ada dalam kampong2 itu.' Maka jawab sahaya, 'Těrima-kaseh, Těngku; satu pun tiada sahaya mau, mělainkan mělihat-lihat sahaja.' Lalu běrjalan-jalan sahaya děkat2 rumah orang itu.

8

MAKA datang-lah lima čnam orang2 běrkampong měngajak sahaya dudok běrchakap-chakap dan běrtanya-tanya khabar něgéri Singapura. Maka sahaya khabarkan-lah bagaimana hal bebas dan sěnang orang yang diam di-bawah běndera Inggeris itu. Maka kata měreka itu, 'Tuan, bawalah sahaya běrsama-sama. Maka biar-lah sahaya sěkalian měnjadi hamba tuan, karéna tiada sahaya sěkalian boleh tahan diam di-bawah pěrintah raja Mělayu ini, karéna tělalu běsar aniaya-nya.' Maka kata sahaya, 'Apa aniaya-nya itu?' Maka kata měreka itu, 'Tiada-lah dapat sahaya khabarkan, tuan, karéna takut tuan khabarkan kapada raja; nischaya di-bunoh-nya sahaya.' Maka jawab sahaya, 'Jangan takut.'

Maka kata-nya, 'Sa-hari2 měngěrjakan pěkěrjaan raja; dan makan minum sahaya dan anak bini sahaya, tiada di-běri-nya; di-atas sahaya sěndiri juga. Dan lagi, baik pěrahu atau tanam-tanaman dan hidup-hidupan sahaya sěkalian, jikalau di-kěhěndak raja di-ambil-nya sahaja děngan tiada běrharga. Dan lagi, kalau ada běrharta dan anak pěrěmpuan yang baik2, jikalau běrkěnan raja, di-

ambil-nya juga; tiada boleh di-tahankan kěhendak raja; dan jikalau di-tahankan atau tiada di-béri, di-suroh-nya tikam matiz sahaja.

'Démikian-lah hal sahaya sémua-nya dudok dalam něgéri Mělayu, saperti dudok dalam něraka. Maka těrlalu-lah suka hati sahaya sémua-nya hěndak pindah ka-něgéri orang puteh supaya boleh sěnang dan bebas. Bagaimana, tuan, kalau raja orang puteh di-suroh-nya běkérja akan ra'yat-nya, ada-kah di-béri-nya upah atau tidak?' Maka jawab sahaya, 'Jangankan raja2 di-sini2; dan kalau sultan Inggériš itu sa-kali pun, jikalau ia hěndak měnyurohkan barang sa-suatu pěkérjaan-nya mělainkan di-těntukan-nya upah-nya dahulu; kalau tidak, orang tidak mau kérja. Dan lagi, sahaya orang dudok dalam něgéri Inggériš saperti raja juga, boleh kita dudok běrsama-sama děngan raja. Maka jikalau kita kaya, boleh kita měmbuat rumah atau měmakai barang pakaian saperti raja, tiada měnjadi larangan atau kěsalahan, ada-nya. Dan lagi adat orang puteh itu, jikalau ra'yat-nya měnjadi kaya atau měmbuat barang pěkérjaan yang boleh měndapat untong, ia suka juga.' Maka jawab orang2 itu, 'Těrlalu-lah suka hati sahaya sěkalian měněngar adat orang puteh itu. Maka sěbab itu-lah di-béri Allah běrtambah-tambah kěbésaran-nya dan kěmuiliaan-nya, sěrta ma'mor něgéri-nya. Maka ini, lihat-lah, tuan, sahaya sémua-nya měrasai kěsakitan dan sěngsara sa-lama-lama-nya; dudok běkérja pun tiada juga chukup makan dan pakai.' Maka jawab sahaya, 'Sěkalian-nya itu daripada sěbab zalim raja-nya; maka apabila zalim raja-nya alamat kěbinasaan něgéri itu.'

Maka kata sahaya, 'Bagaimana adat něgéri ini, kalau orang-orang-nya hěndak běrpindah ka-něgéri lain, boleh-kah?' Maka jawab-nya, 'Amboi, tuan! Itu hukum bunoh. Kalau dapat, orang-nya di-bunoh dan harta-nya di-rampas.'

Maka kata sahaya, 'Lihat-lah sěkarang něgéri Singapura itu, bagaimana ramai-nya; dan běběrpa banyak saudagar yang běsar2; dan sěgala jénis dagangan dalam dunia ini ada-lah di-sana; dan sěgala jénis bangsa orang pun ada. Maka asal-nya pulau itu sarang pěrompak dan těmpat ditakuti orang di-situ. Bukan-kah sěgala jénis orang dari-pada něgériz lain yang pindah dan měmbuat těmpat dan běranak běrbini itu-lah měnjadi ramai něgéri? Adapun raja yang adil dan hukum yang baik itu ada-lah saperti sa-pohon kayu yang běrbuah sěntiasa; maka sěgala burong yang liar dari dalam hutan pun sěkalian běrhimpun-lah ka-situ, sěbab ia boleh měndapat kěhidupan-nya itu; lagi pun ada těmpat ia běrlindongkan diri-nya daripada sě-téru-nya.'

Maka sa-běntar lagi datang-lah Těngku Těměna itu měndapatkan sahaya, sěrta kata-nya, 'Apa tuan banyak2 běr-chakap ini?' Maka jawab sahaya, 'Tiada apa, Těngku; sěgala hamba Allah ini měngadukan kěsakitan dan kěsusahan hal-nya.' Maka kata-nya, 'Jangan tuan pědulikan mě-reka itu sěkalian, karěna kěhendak-nya těrlalu běsar; kalau boleh ia sémua hěndak měnjadi raja dan měměrintah něgéri, baharu-lah měreka itu suka.' Maka jawab sahaya, 'Ingatz Těngku, lagi akan di-tanyai Allah ta'ala pada hari kěmudian akan sěgala hal ra'yat itu kapada raja-nya. Dan lagi, Těngku, běrmula-mula yang masok něraka itu sěgala raja2 yang zalim ia atas ra'yat-nya. Dan lagi, yang běrmula-mula masok shurga itu, sěgala raja2 yang adil, Těngku. Maka jangan-lah Těngku kira orang yang měnjadi raja itu těrlébeh běsar dan těrlébeh mulia daripada ra'yat-nya, mělainkan orang yang těrkěchil lagi hina, ada-nya. Ia itu hamba sěgala hamba Allah.'

'Adapun apabila sa-orang di-jadikan Allah ia raja,bukan-nya sěbab hěndak měmuaskan nafsu-nya dan běrbini sa-

puloh dua puloh atau ménchari harta dan membunuh orang dengan aniaya-nya, mélainkan sèbab di-suroh Allah méméliharakan manusia, supaya tiada di-aniayai oleh sa-orang akan sa-orang; itu-lah guna-nya. Maka sèbab itu, patut-lah sègala raja2 itu ménaroh kitab *Taju's-salatin* (erti-nya, makuta sègala raja2) dan ménilek akan dia pada tiap2 hari dan ménchari orang yang tahu dan bélajar daripadanya dan ménenerima sègala nasihat orang yang alim supaya boleh Téngku kétahui hal sègala raja2 yang adil dan yang zalim. Ini sahaya lihat térlalu heran; kéchuali hal raja Mélalu, kébanyakkan yang tiada tahu mémbacha surat dan lagi tiada suka bélajar, mélainkan dudok dengan huru hara dunia sahaja.'

Maka kata-nya, 'Tuan ini térlalu pandai mémbacha khutbah; baik-lah tuan diam di-sini supaya boleh sahaya jadikan kadzi dan khatib.' Maka jawab sahaya, 'Kalau boleh, Téngku, sahaya pohonkan kapada Allah, jangan-lah kira-nya di-hidupkan-nya sahaya dalam négéri Mélalu. Dan lagi di-jauhkan Allah bérdekat dengan raja2 karéna orang yang hampir kapada raja2 itu saperti bersahabat dengan ular yang bisa, maka salah sadikit di-pagut-nya biji mata.' Maka tértawa-lah ia, serta kata-nya, 'Sékalian pérkataan tuan ini bénar. Dan lagi tiada boleh di-alahkan lidah tuan itu.'

Lalu bérjalan-jalan-lah sahaya bersama-sama di-tépi pantai itu mélihat-lihat kalau lalu sampan pukat itu.

Maka ada-lah tatkala sahaya bérjalan itu mélalui rumah2 orang yang di-tépi pantai itu; maka sahaya lihat bérberapa chémar2 dan sampah2 dan najis2 di-bawah rumah2 itu. Maka bau-nya pun naik térlalu busok masok ka-dalam otak. Maka sambil sahaya ménutup hidong, serta bérpikir di-dalam hati sahaya, 'Cheh, jikalau kira-nya orang Mélalu ini mèngtéhui maka bahwa sa-sunggoh-

nya ada-lah tabiat tiap2 bau itu naik ka atas atau di-bawa angin ka-kiri atau ka-kanan! Karéna démikian-lah télah di-jadikan Allah akan tabiat bau-bauan itu. Maka sèbab itu-lah patut kita ménjauhkan sègala pérkara bau yang busok2 itu daripada témpat kédiaman kita; karéna ia itu mèng-adakan bérberapa jénis penyakit yang jahat2 kapada manusia, ada-nya. Tétapi tabiat orang Mélalu ini sahaya lihat, itu-lah késukaan-nya. Maka sa-olah2 ia mélawan akan kasihan Allah yang télah ménjadikan sègala tabiat bau-bauan itu démikian; maka sèbab itu-lah ia ménaroh limbah dan jamban di-bawah rumah-nya, bérténtangan dengan témpat-nya diam dan tidor, supaya naik bétul mèruap busok itu masok ka-dalam otak-nya, dan jangan ményimpang bau itu ka-kiri ka-kanan lagi. Maka sèbab pérbuatan yang démikian itu-lah, ia tinggal sa-panjang umor-nya dalam busok dan bérbagai-bagi penyakit.'

Sa-bérmula, jikalau kira-nya sahaya térsalah sèbab ménégorkan pékérjaan itu, sèbab ia itu adat turun ménurun dari zaman purbakala; mélainkan tinggal-lah juga éngkau mènggélumang dalam kékotoran itu sampai anak chuchu chichit-mu, ada-nya.

Sa-bérmula, maka sa-béntar lagi, pukul énam pétang bagitu, lalu-lah sampan pukat itu bérlayar. Maka sahaya sékalian pun héndak bérlayar bersama-sama. Maka sègala anak2 pérahu kedua buah itu pun méminta, kata-nya, 'Téngku Téména héndak mélangkan pérahu kita ini esok, dua tapak bayang2.'

Maka ménanti-lah. Sa-télah sampai késokan hari, adallah kira2 pukul sa-bélas lalu, maka turun-lah ia ka-pérahu. Maka sa-béntar2 di-ukor-nya bayang2 itu. Maka kata-nya, 'Sa-béntar lagi.' Maka kata sahaya dengan Grandpre, 'Angin baik, Téngku, jangan térbuang; boleh kita bérlayar.' Maka apabila di-déngar oleh sègala anak2 pérahu

pěrkataan sahaya kēdua itu, maka marah-lah měreka itu sěkalian, sěrta kata-nya, ‘Tuanz hěndak běrlayar, běrlayar-lah; tětapi sahaya sěmua-nya, kalau bělum dapat pělang-kah yang baik, tiada-lah sahaya sěkalian běrlayar.’ Kě-mudian diam-lah sahaya kēdua.

Hatta, sa-tělah sampai-lah kapada waktu yang těrsébut itu, maka oleh Těngku Těměna itu di-ambil-nya ayer dalam satu tong; maka di-bawa-nya ka-haluan, di-tuangkan-nya di-kěpala pěrahu itu. Kěmudian di-chedok-nya pula lagi sa-tong, di-tuang-nya běrkěliling těpi pěrahu itu. Maka kěmudian kata-nya, ‘Kěnakan sěmua-nya dayong dan dudok masingz di-těmpat-nya, jangan běrgěrak-gěrak.’ Sa-tělah sudah, maka masok-lah ia ka-timbaruang. Maka di-bacha-bacha-nya, di-tiupkan-nya tiga kali, lalu běrjalan ia ka-haluan. Maka di-rěnong-nya ka-buritan sa-kapor sireh lama-nya; kěmudian datang-lah ia běrdiri ka-tiang agong, di-rěnong-nya pula ka-haluan; kěmudian dudok-lah ia di-situ. Sa-běntar lagi, maka bangun-lah ia sěrta měrěnong sěgala orang yang běrdayong itu. Sa-tělah sudah, kata-nya, ‘Sěkarang tiada měngapa; dan satu bahaya pun tiada, tětapi ada juga měndapat susah sadikit tiada měngapa. Da-yong-lah sěmua-nya sa-kali.’

Tělah sělésai-lah daripada pěkěrjaan yang bodoh ini, kěmudian maka běrdayong-lah kēdua sěkochi itu. Sa-tělah itu, maka běrjabat tangan-lah sahaya dan Grandpre sěrta sěgala anakz pěrahu děngan Těngku Těměna itu, sěrta kata-nya, ‘Sělamat-sělamat-lah tuan di-laut! Jangan-lah tuanz kēdua lupakan sahaya. Insha Allah, jikalau sělésai kělak pěrang ini, sahaya datang-lah ka-Sělat hěndak měmbawa barangz sadikit.’ Maka kata sahaya kēdua, ‘Baik-lah, Těngku; maka Těngku pun jangan-lah lupa akan sahaya.’

Maka turun-lah ia ka-sampan-nya lalu běrkayoh. Maka sahaya pun měmběri hormat sěrta salam. Maka sa-tělah

sudah sampan-nya běrkayoh itu, maka di-pasang-lah měriam tiga puchok di-pěrahu akan měmběri sělamat kapada raja itu. Maka kēdua layar sěrta topsel dan jib, sěrta pělan-jib pun sěkalian-nya di-buka-lah; běrlumba-lumba kēdua buah sěkochi itu. Maka ada-lah kēdua buah sěkochi itu pun těrlalu laju, saperti burong těrbang, ada-nya.

9

MAKA pada kětika itu, těrlalu sukachita hati sahaya sěbab tělah di-lěpaskan Allah sahaya daripada běběrapa bahaya dan piluru dan sěnjata dan pěrompak dan huru hara yang dalam něgéri Kělantan itu. Maka tibaž těringat-lah sahaya pada kětika itu, ada-lah dalam antara sěgala bahayaz yang těrsébut itu, mělainkan těrlébeh ajaib dalam hati sahaya sěbab těringat pěrkataan Raja Běndahara; kata-nya, tatkala ayah-nya hěndak mangkat, maka di-pěsan-nya kapada sěgala anak-anak-nya, ‘Apabila aku mati kělak, běrpěrlah ěngkau sěkalian; maka barang siapa měnang, ia-lah měnjadi raja dalam Kělantan ini, ada-nya.’ Maka těrlalu heran dalam hati sahaya, sěbab měněngarkan bagaimana kěras dan běngis pěrangai dan kělakuan rajaž Mělayu ini. Tětapi běrbalek pula pikiran sahaya kēdua kali-nya, bukannya heran, sěbab měreka itu tělah biasa-lah daripada kěchil-nya, děngan tiada sa-orang pun mělawan akan nafsu-nya; dan lagi ada pula kuasa yang běsar těrsěrah ka-dalam tangan-nya, yang boleh mělakukan sěgala kěhěndak-nya! Maka ada-lah kěsudahan kēdua pěrkara itu kělak měnjadi saperti rabok děngan api, ada-nya, maka apabila běrtemu-lah kēdua pěrkara itu, nischaya měnyala ia děngan nyala yang běsar lagi děngan měnděru bunyi-nya sěrta mělětup-

lētup. Maka barang apa yang dēkat kapada-nya habis-lah di-makan-nya.

Shahdan, děmikian-lah ada-nya raja2 měměliharakan anak-nya děngan měnghilangkan sěgala chita2 yang baik dari dalam hati-nya, sampai kaseh akan anak-nya itu pun tělah hilang. Maka jadi-lah ia suatu pangkat kějahanan yang těrlébeh běngis daripada ular yang bisa dan harimau, karéna ada-lah harimau dan ular itu tiada menyurohkan anak-nya běrbunoh-bunohan sa-ekor děngan sa-ekor, istimewa manusia yang běrakal, ada-nya.

Shahdan, jikalau di-sampaikan Allah kira-nya hikayatku ini ka-dalam tangan raja2, maka apabila di-děngar-nya perkataan yang běnar ini, maka hubaya2 jangan-lah kira-nya tuanku murka akan patek. Maka jikalau kira-nya murka juga tuanku, ada-lah saperti pěrumpamaan: sa-ekor kuman di-běnua China kělihatan pada mata-nya, tětapi sa-ekor gajah běrtenggek di atas hidong-nya ia tiada sědar, ada-nya. Dan lagi, sahaya měmohonkan ampun; maka ada-lah sahaya ini tělah biasa dalam adat2 Inggeris. Maka adat itu měluluskan yang boleh sahaya měněgor kan kělakuan raja2 yang tiada běrpatutan, děngan tiada kěna hukum bunoh atau rampas, ada-nya.

Hatta, tělah sělsai-lah sahaya daripada sěgala pikiran yang tersébut itu, maka běrtiup-lah angin yang lěmah lěmbut. Maka rasa-nya badan pun lěteh hěndak měngantok. Maka těringat-lah sahaya akan kertas tulisan sěgala pantun. Maka sahaya sělok dari dalam saku baju sahaya, lalu sahaya kěluarkan sambil běrlagu pěrlahan-lahan, sěbab měnghiborkan hati hěndak měnghabiskan hari. Maka pantun yang sahaya nyanyikan itu, sa-paroh sahaya dapat dari-pada orang Kělantan, dan sa-paroh dari-pada Orang Laut.

Shahdan, maka ada-lah sahaya ma'lumkan kapada tuan2 yang lain dari-pada bangsa Mělayu—jikalau měndapat

hikayat ini—yang tiada měngětahui jalan pantun Mělayu: adapun jalan sěgala pantun itu ēmpat2 mistar, ada-nya; běrmula mistar yang di-atas dua itu tiada ērti-nya, mělainkan ia itu měnjadī pasang-nya sahaja; maka yang dua mistar di-bawah itu-lah yang ada běrerti, ada-nya.

Běrmula, maka ada-lah lagu yang sahaya nyanyikan itu děmikian: 'Dendang2.' Maka di-jawab oleh anak2 dayong itu, 'Ayoh nona.' Kěmudian, 'Dendang di-dendang; la la di-laleh.' Maka jawab měreka itu, 'Ayoh nona, sinandong nandong di-nandong, badan těrbuang.' Děmikian-lah di-nyanyikan sěgala pantun yang ada tersébut di-dalam mistar di-bawah ini, saperti:

'Bubut běrtanya lalai.'

Maka jawab-nya:

'Ayoh nona, bubut běrtanya lalai.'

Maka jawab-nya:

'Ayoh nona, kělěndara ada pada kita.'

Maka jawab-nya:

'Ayoh nona, sinandong nandong di-nandong, badan těrbuang. Angin barat, gělombang sělsai.'

Maka jawab-nya:

'Ayoh nona, angin barat, gělombang sělsai.'

Maka jawab-nya:

'Ayoh nona, bongkar sauh, běrlayar-lah kita!'

Maka jawab-nya:

'Ayoh nona, si-nandong nandong di-nandong, badan těrbuang.'

Děmikian-lah ada-nya dalam sěgala bahagian pantun2 itu boleh di-nyanyikan děngan lagu itu, ada-nya.

Bubut běrtanya lalai,

kělěndara ada pada kita;

Angin barat, gělombang sělésai
bongkar sauh, běrlayar-lah kita.

Pulau Tinggi, těrendak China
tampak dari Pasir Sibu;

Tuan pěrgi jangan-lah lama,
tidak kuasa měnanggong rindu.

Apong těrēndam di-saběrang sana,
běting běrpaut dari kuala.

Měnanggong děndam sa-malam di-sana,
siang barat, malam utara.

Pisau raut běrhulu tulang,
tombak běrhulu sěndiri-nya;

Těngah laut Gunong Bulang,
ombak běrpalu sěndiri-nya.

Pisau raut hulu-nya ēmas,
chandong běrhulu sěndiri-nya;

Dalam laut jangan-lah chěmas,
ombak běrpalu sěndiri-nya.

Pandai tembak pěranak Děli,
tiba di-tělok pantai-nya serong;

Jong perak, kěmudi běsi,
sauh těrchampak di-kaki gunong.

Pinjam sahaya pisau raut,
hěndak měraut bingkai tudong;

Gila apa-kah ikan di-laut,
mělihat umpan di-kaki gunong.

Těrang bulan di-pintu kurong,
chahaya-nya sampai ka-daun kayu;

Kalau Allah hěndak měnolong,
ayer pasang, kapal pun lalu.

Hilir dari Sungai Sagu,
singgah měnjala di-bulan těrang;
Bagaimana boleh kapal-nya lalu,
kuala sudah di-lingkong karang.

Pisau raut di-hujong běndul,
hěndak měraut sangkaran balam;
Lautan dalam sa-besar chěmbul,
tujoh buah kapal di-dalam.

Ēnchek Kadir anak Mělayu,
pandai měmikat balam těmbaga;
Shahbandar hěndak měmutuskan payu,
kapal hěndak masok běniaga.

Pěrahu ini Nakhoda Basok,
di-layarkan oleh Nakhoda Puri;
Bagaimana kapal hěndak masok,
bělum di-timbang chukai něgéri.

Alang sa-bělah alang,
anak ikan kěna lukah;
Jangan tuan alang kěpalang,
jangan di-duga lautan Měkah.

Měntimum masak sa-biji,
kapas těrtanggong ka-jěrami;
Běrshair burong chěnděrawaseh,
běrulang makan ka-pauh janggi.

Měntimum panjang sa-jěngkal,
kětiga děngan biji-biji-nya;
Lautan čembun karang těrbabar,
alam běrgěrak sěndiri-nya.

Chěnděrawaseh burong di-awan,
anak měnětas, ibu-nya mati;

Běrch'erai kasih muda bangsawan,
bagaikan putus rasa-nya hati.

Buah jěring di atas para
di-ambil budak sambil běrlari;

Kěring-lah laut Tanah Mělaka,
baharu-lah sahaya mungkirkan janji.

Kain sa-gěbar dua gěbar,
pakaian anak raja maulana;

Sauh těrchangpak, karang těrjajar,
jong běrgérap, pulau běrtanya.

Pinang ini pinang junjongan,
tampak-nya dari balek těлага;

Main ini main sulangan,
bumi běrtépok, langit běrlaga.

Tiuman pulau yang kěchik;
kěra mělompat di-těngah-nya;

Mati-lah kuman kěna pělantek,
sěkalian alam limpah darah-nya.

Těrang bulan di-muka pintu,
chahaya-nya sampai ka-bilek kěchik;

Běrhimpun-lah batin sěmbilan suku,
mělihatkan kuman kěna pělantek.

Lěbat sunggoh padi sahaya,
kayu tambang dari pangkalan;

Heran sa-kali di-hati sahaya,
burong těrbang di-sambar ikan.

Hilir dari Kampar Běsar,
pětek daun ambai-ambaia;

Bunga di-lilit ular yang běsar,
bagaimana-kah boleh měngambil dia?

Ku-tutoh sa-batang pinang,
di-timpa oleh sa-batang padi;

Di-tembak děngan piluru tunang,
sěrta di-tembak, ular pun mati.

Běneh datang dari Palembang,
pěchah gělègar rusak pěrahu;

Supaya ku-dapat bunga kěmbang,
kalau mala baharu-lah běrbau.

Bunga si-dělak děli,
kěmbang tengah tiga chabang;

Ěnchek běrjual, sahaya hěndak běli,
kalau tidak, sahaya měnumpong.

Anak unta sa-kandangan,
bunyi-nya sampai měndayu-dayu;

Khabar-nya nakhoda ada dagangan,
jual-lah khasah sa-hělai baju.

Sěbalek daun sěbalek,
těbu lanjong běrnama kayu;

Hěndak di-jual běrchangrek-changrek,
takut těrbuang khasah kayu.

Jalor ini těrlalu laju,
dapat-lah kuntum di-gua batu;

Kalau iktikad tiada těntu,
bilakan sampai ka-těmpat itu?

Baik-baik běrlayarkan jong,
tali těmalí biar-lah těgoh;

Di-pukul ombak di-Laut Kulzum,
nakhoda mabok di-kajang magun.

Pisau raut dalam kuali,
hěndak měraut bingkai talam;

Di-tengah arongan lautan Bali,
ada-kah boleh di-layarkan malam?

 Baik-baik běrlayar malam,
harus-nya děras, karang-nya tajam;
 Chariž mualim yang paham,
di-situ-lah banyak kapal těnggělam.

 Měrak čemas burong dewata,
hěndak makan chěndana muda;
 Jong perak, layar kěsumba,
siapa-kah chakap měnjadi nakhoda?

 Burong daman těrbang ka-Daik,
kěna pěrangkap si-raja muda;
 Kalau ada pědoman yang baik,
sahaya pun chakap jadi nakhoda.

 Orang měnembak di-Pulau Hantu,
asap-nya ada timbun měnimbuñ;
 Sa-umpama bunga di-naung batu,
tarok-nya kacha, tangkai-nya čembun.

 Asap api měmbakar čembun,
měrěndang lada di-simpul puleh;
 Tarok-nya kacha, kuntum-nya čembun,
di-paṇdang ada, di-ambil ta' boleh.

 Měrěndang lada di-simpul puleh,
asap-nya sampai ka-Gunong Tujuh;
 Di-pandang ada, di-ambil ta' boleh,
di-tunggu naga běrchula tujuh.

 Těmpoh měnempoh di-batang pinang,
dahan měnimpa di-batang padi;
 Tembak děngan piluru pětunang,
kěna ta' kěna naga-nya mati.

Padi běrnama padi balok,
běneh batang dari Palembang;
 Serta dapat bunga di-jolok,
baharu-lah měndapat bunga yang kěmbang.

 Layar tupang sahaya balekkan,
laju-nya tidak dapat di-ěmpang;
 Těngah lautan jalan-nya lapang,
laksana sělat měnaroh sěmpang.

 Layar tupang sahaya balekkan,
di-tarek agong sahaya sělawatkan;
 Pada nabi sahaya pohonkan,
sa-barang maksud sahaya turutkan.

 Baik langkah sauh di-bongkar,
dayong těrkipas, měriam těrbakar;
 Kalau piluru, tidak běrtukar,
kalau kaseh, tidak sa-běntar.

 Wangkang běrpintu čempat,
kěémpat-ěmpat pintu ka-laut;
 Anak dagang měnchari těmpat,
ajal di-tunda malaku'l-maut.

 Orang měngail di-lubok bulang.
apa umpan-nya?—kulit duku;
 Orang běrmain kěkaseh orang,
nyawa běrgantong di-hujong kuku.

Maka ada-lah kiraž pukul čempat pětang, sampai-lah ka-Kuala Běsut, di-těmpat pěrompak itu. Maka kělam kabut-lah rupa langit. Maka naik-lah pokok angin, serta kilatnya sabong měnyabong. Maka sa-běntar lagi turun-lah ribut těnggara mandi těrlalu kěras, serta ombak-nya pun běsar-lah. Maka masok-lah ayer ka-dalam pěrahu. Maka habis-

lah basah sěgala tikar bantal dan kain baju. Maka sělalu di-timba pěrahu itu, tiada běrhěnti. Maka dalam itu pun di-layarkan juga běrpal-pal ka-laut dan ka-darat, karěna tiada boleh běrlaboh sěbab ombak těrlalu besar. Maka kata sa-tengah orang, 'Baik běrlaboh.' Maka kata sa-tengah, 'Jikalau běrlaboh, těnggělam-lah pěrahu ini sěkarang.' Maka dalam antara běrpal-pal itu, putus-lah tali suai. Maka di-turunkan lalu di-baiki suai itu; kěmudian di-layarkan ju.

Maka ada-lah kiraž tengah malam, maka běrhěnti-lah angin; dan ombak-nya pun ada-lah rědah sadikit; tětapi běrcherai-lah děngan sěkochi kěchik. Kěmudian di-pasang suar dua tiga kali. Maka di-balas-nya těrlalu jauh tinggal saperti sa-biji bintang sahaja. Maka běrlaboh-lah di-situ sěbab měnantikan sěkochi itu. Kěmudian ada-lah kiraž pukul lima pagi, běrlayar-lah pula měmbuang-buang palz ka-laut sěbab měnantikan sěkochi itu. Kěmudian ada-lah kiraž pukul tengah ēnam pětang, sampai-lah ka-Tělok Bari. Maka singgah-lah di-situ sa-běntar ambil ayer dan měmbéri běras kapada *Water-witch* itu. Maka kěmudian běrlayar-lah sa-malam-malaman itu. Ada pukul lima pagi, sampai-lah ka-Kuala Těrēngganu. Kěmudian běrlayar-lah sa-hari-harian itu. Maka masok matahari, sampai-lah di-Kuala Dungun. Kěmudian běrlayar-lah sa-malam-malaman itu. Maka pada pagiž hari sampai-lah ka-Tanjong Tu-joh. Maka běrlayar-lah pula; ada pukul ēmpat pětang, sampai-lah di-Kěmaman. Maka sahaya děngar di-darat těrlalu riöh bunyi burong měrak dalam hutan itu, lalu sahaya běrtanya, 'Bunyi burong měrak-kah itu?' Maka jawab kawanž pěrahu, 'Di-sini těrlalu banyak měrak sa-panjang hutan ini.' Maka singgah-lah di-situ sa-běntar měngambil ayer dan rumput makanan kambing, dan mandi. Maka sahaya děngan Grandpre pun turun-lah ka-darat měngikut orang měngambil ayer itu.

Maka ada-lah di-Kuala Kěmaman itu sa-puloh lima bělas rumah orang měnangkap ikan. Maka di-hulu sungai itu ada kiraž mudek sa-jam lama-nya; di-sana-lah banyak orang tinggal. Maka raja-nya Těngku Wok. Maka tatkala běrjalan hěndak pěrgi mandi itu, maka kata kawanž itu, 'Adapun adat-nya barang siapa pěrgi mandi ka-tělaga ini, sa-tělah habis mandi, di-situ ada satu pohon pandan; maka simpul-lah satu simpulan; dan kalau tidak, nanti dapat sakit, karěna ada puaka-nya di-sini, ērti-nya pěnunggu pěrigi itu jin. Dan lagi, kalau tidak di-buat bagitu, kělihatan-lah harimau di-pěrigi itu.'

Maka sa-tělah sampai-lah sahaya kapada těmpat itu, maka sahaya lihat ada suatu anak ayer měngalir turun dari bukit, těrlalu jérneh-nya, sěrta děngan sějok-nya sa-perti timah. Maka mandi-lah sahaya. Dan yang sa-paroh orang měngangkat ayer dan ada yang měnchari makanan kambing. Maka ada-lah sahaya lihat di-těpi anak ayer itu ada sa-pohon pandan. Maka habis-lah sěgala daun pandan itu pěnoh děngan simpulan. Maka sa-tělah sudah sahaya mandi, maka kata kawanž, 'Simpul-lah daun itu.' Maka sahaya dan Grandpre pun simpul-lah daun pandan itu, sěbab měnurut adat dan bodoh orang itu. Maka sahaya běrpikir, jikalau tiada ku-pěrbuat saperti kata-nya ini, jikalau datang sa-suatu kějahatan atau chělaka, nischaya kata měreka itu, sěbab itu-lah, saperti putus tali suai di-laut itu. Maka pěrchaya měreka itu, kata-nya, 'Sunggoh pandai Těngku Těměna itu mělangkahkan pěrahu; bětul-lah kata-nya nanti kita dapat susah sadikit; ini-lah dia, kěna ribut dan putus tali suai.'

Kěmudian, maka běrlayar-lah pula děngan angin sělatan měmbuang-buang pěrai ka-laut ka-darat sa-malam-malaman itu. Kěmudian běrlaboh-lah di-Tanjong Batu. Maka ada kiraž pukul dua, maka běrlayar pula mělalui

Kuala Pahang. Maka sampai pukul sa-bělas tengah-hari lalu kěmatian angin; maka běrlaboh-lah di-antara Pulau Tiuman děngan Sungai Ěndau. Kěmudian, ada-lah sa-kiraž sa-jam lama-nya, maka běrlayar-lah. Maka pada pětang itu sampai-lah di-Pulau Kaban. Maka hari pun malam-lah. Maka běrchěrai-lah děngan sěkochi kěchik. Maka pada malam itu ada-lah kiraž ēnam tujoh kali di-běri suar, tiada-lah di-balas-nya. Maka sa-malam-malaman itu běrlayar juga běrpal-pal tiada mau běrhěnti di-situ, karēna těmpat itu banyak pěrompak běrhěnti.

Hatta, maka pada pagi hari děkat-lah děngan Pulau Tinggi. Maka kělihatan-lah sěkochi itu di-hadapan. Kěmudian, maka kělihatan-lah sa-buah pěrahu *top*. Maka di-děkati-lah di-pěrahu itu běrtanya khabar. Maka nakhoda-nya orang Bugis; ada ēmpat orang Bugis dan China ada ēnam tujoh orang; kata-nya, hěndak pěrgi ka-Pahang, ēmpat hari sudah ia měninggalkan Sělat. Dan lagi, kata-nya, ‘Di-Pěnyusok ada kělihatan dua bělas buah pěrahu pěrompak, ia běrlayar ka-tengah dan sahaya běrlayar dari těpi.’

Sa-tělah itu, maka běrdayong-lah sahaya sěkalian singgah di-Tělok Bia měngambil ayer sěrta mandi dan měngambilkan makanan kambing. Kěmudian lalu běrlayar-lah sa-malam-malaman itu. Maka pada pagi-pagi-nya sampai-lah ka-Pěnyusok. Maka sa-běntar lagi turun-lah ribut barat těpat těrlalu kěras, saperti akan těrbang rasa-nya sěkochi itu. Maka gělombang-nya pun těrlalu běsar. Maka habis-lah basah dalam pěrahu itu, masokz ayer. Maka tiada boleh běrlaboh sěbab ombak běsar itu, lalu di-layarkan-lah juga ka-laut děngan satu jib sahaja. Maka kělihatan-lah dua buah pěrahu payar ada běrlayar di-laut Pěngěrang itu.

Hatta, ada-lah kiraž pukul dua bělas tengah-hari, běrhěnti-lah angin dan ombak, saperti ayer dalam dulang,

ada-nya. Kěmudian, maka běrdayong-lah. Ada kiraž pukul tiga pětang sampai-lah ka-Tanah Merah Běsar, děkat Sungai Bědok. Maka kira hati sahaya sěkalian hěndak masok siang di-Singapura. Maka běrdayong-lah sahaja sěbab tiada angin. Maka sampai-lah di-Tanjong Katong. Maka di-tembakkan-lah měriam itu ēmpat2 puchok sěrta děngan pilurunya. Kěmudian, ada-lah kiraž pukul tujoh malam, yaitu kapada sěmbilan likor haribulan Muhamarram, sanat 1254 ta-hun, malam Sabtu, pada saat yang baik, děngan tolong Allah, sěrta děngan běrkat do'a sěgala sanak saudara sěrta ibu bapa sěkalian, maka masok-lah sahaya ka-Singapura děngan sělamat sějahtěra-nya sa-olahz mati sudah hidup kěmbali. Maka baharu-lah nyawa pulang ka-dalam badan rasa-nya, sěbab sěgala bahaya di-laut dan di-darat sudah di-lěpaskan Allah ta'ala.

Maka sa-tělah sampai-lah ka-darat, maka sahaya běrsama-sama Grandpre sěrta měmbawa surat dari Raja Kělantan, běrsama-sama Baba Ko An běrtiga-tiga pun pěrgilah měndapatkan Baba Bun Tiong. Sěrta měmběri tabek sambil měmběrikan surat itu ka-tangan-nya, maka di-sahut-nya, ‘Sudah sampai sělamat, sudah-lah; tětapi satu duit pun tiada boleh dapat itu upah. Maka sěkarang pulang-lah masing2; esok boleh bichara kapada Baba Kim Sui dan boleh běrkampong sěmua-nya di-sini.’ Maka apabila sahaya měněngar pěrkataan-nya yang děmikian itu, těrbang-lah arwah sahaya sěrta běrpikir, ‘Di-sini pun ada-kah lagi suatu běnchana pula?’

Shahdan, maka daripada sa-hari kapada sa-hari sahaya děngan Grandpre běrulang-ulang ka-rumah-nya měminta wang itu. Maka pada tiap2 pěrgi itu, ada-lah běrgaduh, satu sěbab tidak satu sěbab; maka sěkalian sěbab yang di-adakan oleh měreka itu, sahaya sěkalian měmběri jawab-nya. Maka tiada-lah juga ia běroleh jalan yang patut měng-

hilangkan upah itu. Maka ada-lah pada pikir sahaya kedua, tiada-lah ia mau měmbayar itu sa-hingga tiada-lah kuasa lagi sahaya yang běrdua běrulang-ulang ka-rumah-nya. Maka Grandpre děngan sahaya pěrgi-lah di-rumah bichara měngadukan hal itu; Grandpre hěndak měmbuboh saman. Maka apabila di-děngar oleh měreka itu, maka di-panggil-nya Grandpre diamz, di-bayar-nya upah-nya itu gěnapz, yaitu sa-ratus dua puloh ringgit. Kěmudian, maka di-pěsan-nya kapada Grandpre děngan běrbisek-bisek, kata-nya, 'Jangan di-běritahu kapada Ěnchek Abdullah měngatakan sahaya měmbayar gěnap itu upah.' Maka kěmudian ia hěndak bayar kapada sahaya sa-paroh, tiada-lah sahaya mau těrima. Kěmudian kata-nya ia tiada běrjanji děngan sahaya; ia běrani běrsumpah potong ayam; kalau ada běrjanji, mana tanda tangan? Sěkarang dua puloh ringgit sahaja patut. Děngan hal yang děmikian, běrapa lama-nya Baba Po Eng pula hěndak měmbayar sa-paroh sahaja, ēmpat puloh ringgit; tiada juga sahaya mau. Kěmudian datang-lah pula ia hěndak měmbayar ēnam puloh ringgit; tiada juga sahaya mau, sa-hingga sampai-lah bichara itu kapada sa-orang tuan yang baik, lagi yang ada měnaroh kasehan kapada sahaya orang miskin yang těraniaya. Maka děngan tolongan-nya, di-bawa-nya sahaya běrsama-sama pěrgi ka-dalam rumah bichara měngadukan sěgala hal itu kapada Tuan Locke. Maka ada-lah děngan kasehan dan tolongan tuan itu, maka di-bayar-nya wang itu děngan gěnap dělapan puloh ringgit dalam rumah bichara. Maka sahaya těrima-lah rial yang těrsěbut itu děngan běribu-ribu těrima-kaseh.

10

SHAHDAN, maka bahwa sa-sunggoh-nya sa-umor hidup sa-

haya bělum-lah pěrnah běrlayar atau pěrgi ka-něgěriz Mělayu, atau mělihat adatz měreka itu; maka sěbab itu-lah těrlalu sangat suachita hati sahaya hěndak mělihat adat dan něgěri dan hukum měreka itu. Maka jikalau děngan sampai ajal janji sahaya pun shukor-lah, jangan sapěrti itek měněngarkan guntor, supaya boleh sahaya mělihat sědiri děngan mata kěpala dan boleh sahaya bandingkan děngan adat dan hukum něgěriz yang di-těmpat sahaya di-pěranakkan, yaitu něgěri Mělaka yang ada dalam pěrintah Inggeris dan hukum Inggeris dan adatz Inggeris, ada-nya.

Sa-běrmula, maka apabila sahaya sampai ka-něgěriz itu dan mělihatkan hal něgěri-nya dan adat-adat-nya dan hukum-nya, maka těrlalu-lah jauh bedza-nya děngan hukum di-něgěri sahaya, sapěrti bumi děngan langit, adanya.

Maka ada-lah hal sahaya, tatkala diam di-něgěriz itu, pada tiapz hari děngan sakit hati dan susah, sěbab měmikiran hal měreka itu; dan adat měreka itu dan hukum měreka itu dan něgěriz měreka itu sahaya bandingkan děngan hukum dan adat di-něgěriz Mělayu yang di-bawah pěrintah Inggeris. Maka ada-lah pada pikiran sahaya orang yang bodoh lagi děngan tiada měmpunyai barang ilmu ini, maka bahwa sa-sunggoh-nya kěrajaan měreka itu dan adat měreka itu akan binasa, ada-nya. Maka sa-kaliž tiada boleh ia kěkal dalam hal yang děmikian itu. Karěna ada-lah měreka itu sa-kaliž tiada ia měnurut jalan Allah ta'ala dan hukum Allah, mělainkan sěntiasa ia mělakukan hukum nafsu diri-nya. Maka ada-kah di-luluskan Allah akan sa-orang měngambil harta sa-orang děngan tiada redza-nya? Atau sa-orang měngambil anak istěri sa-orang děngan kěkěrasan-nya? Atau sa-orang měmbunoh akan sa-orang děngan tiada sa-běnar-nya? Atau sa-orang měmbuat barang sa-kěhěndak hati-nya atas hamba Allah sěbab ia

raja? Maka sahaya lihat sēgala pērkara zalim ini ada-lah dalam nēgéri Mēlayu. Maka sēbab itu-lah sahaya mēngaku di atas diri sahaya bawa sa-sunggoh-nya ini-lah sēkalian alamat nēgériz itu akan binasa, dēngan tiada shak dalam-nya.

Sa-bērmula, adapun sēgala pērkara yang tersēbut di atas ini, ada-lah ia itu simpulan pērkataan. Maka sekarang adala sahaya uraikan akan dia, apa erti-nya jauh bedza-nya antara nēgériz Mēlayu dēngan nēgéri yang di-bawah pērintah Inggēris itu atas bēbērapa pērkara.

Pērtama-tama: tiada aman dalam nēgéri Mēlayu dari-pada harta atau jiwa atau daripada barang suatu. Maka dalam nēgéri Inggēris ada aman, yaitu tērpēlihara dari-pada sēgala bahaya. Kēdua: amanat; maka ia itu tiada dalam nēgéri Mēlayu, maka ada dalam nēgéri Inggēris. Kētiga: dalam nēgéri Mēlayu ada hamba2 raja yang boleh mēmbuat apa2 yang tiada patut atas hamba Allah, karēna apabila mati sa-orang hamba raja, bela-nya tujoh orang. Maka dalam nēgéri Inggēris tiada dēmikian. Maka jikalau anak raja orang puteh, atau raja sa-kali pun mēmbunoh sa-orang dēngan tiada sa-bēnar-nya, maka ia itu akan dibunoh juga hukum-nya.

Dan lagi, dalam nēgéri Mēlayu tērlalu banyak orang yang dudok dēngan lalai dan malas sa-panjang hari dan malam, dēngan tiada bēkerja sa-suatu; maka itu-lah kēlakuan yang di-bēnchi oleh Inggēris. Maka ia suka orang bēkerja dan mēnchari kēhidupan-nya dēngan bēnar, supaya mēnjadi kaya dan orang yang kēpērchayaan, supaya mēnjadi ramai nēgéri-nya dan banyak saudagar-nya. Maka di-kasehi-nya akan orang yang rajin. Maka dalam nēgéri Mēlayu bērlainan sa-kali adat-nya. Maka apabila di-lihat-nya sa-orang mēnjadi kaya dan banyak harta-nya dan baik kēhidupan-nya, maka pada kētika itu banyak-lah

fitnah datang kepada-nya, tidak satu, satu, sa-hingga binasa dan harta-nya pun habis; barangkali hilang dēngan nyawa-nya sa-kali.

Dan lagi bēbērapa banyak pantang dan larangan di-nēgéri Mēlayu antara raja dēngan ra'yat-nya, daripada baha dan pakaian, dan rumah dan pērahu. Maka dalam nēgéri Inggēris tiada yang dēmikian; sēbab itu mēnjadi kēsēnangan dan sēntosa atas sēgala ra'yat.

Dan lagi, kalau ada pēkērjaan raja itu, maka sēgala ra'yat itu mēngērjakan dia, barangkali hilang dēngan jiwa-nya. Maka ia sēndiri juga mēmbawa makanan dan sēgala pērkakas itu, lagi dēngan tiada bērupah. Maka dalam nēgéri Inggēris sa-kali2 tiada yang dēmikian itu. Maka apabila sa-orang mēngērjakan pēkērjaan raja atau orang bēsar2 itu, barangkali tērlēbeh pula upah-nya di-bēri-nya daripada orang banyak mēmbēri. Dan lagi, apabila ada pēkērjaan raja, saperti kawin dan sunat dan tindek dan barang sa-bagai-nya, maka di-himpunkan sēgala orang bērmatat dan bērjudi dan mēnyabong; maka dalam itu bēbērapa hamba Allah yang binasa harta-nya; dan ada yang mēnjadi pēnchuri; dan ada yang bērtikam dan bēbērapa kējahatan yang jadi pada kētika itu. Maka dalam nēgéri Inggēris tiada yang dēmikian.

Dan lagi dalam nēgéri Mēlayu sangat-lah ia mēringankan agama-nya. Maka dalam nēgéri Inggēris pērkara itu-lah yang di-kēraskan-nya; dan mēnjadi aib atas orang yang mēninggalkan dia.

Shahdan, adapun sēgala pērkara yang sahaya sēbutkan itu, dalam sa-puloh bahagian, suatu pun bēlum habis sēgala adat2 Mēlayu yang bērlainan dēngan adat Inggēris, karēna mēngambil simpan-nya; maka jikalau sahaya mēnchēritērakan sēkalian-nya, nischaya puchat-lah muka orang yang bērbuat pērkara yang dēmikian.

Sa-běrmula, maka apabila sahaya kětahui akan sěgala pěrbedzaan dan kělainan adat Mělayu děngan adatz Inggěris itu, maka měnguchap shukor-lah sahaya děngan běribu-ribu shukor kapada Allah, sěbab sahaya tělah di-pěranakkan di-bawah běndera Inggěris dan běroleh aman sěntiasa, bukan-nya saperti orang yang tělah měrasa siksa dan sěngsara, pada sědiakala-nya dalam bodoh dan kějahan itu, ada-nya.

Shahdan, sahaya pohonkan kapada sěgala tuanz dan sěgala saudara-ku yang sudi měmbacha kisah darihal pělayarans dan pěrjalanan sahaya ini, maka jikalau ada těrsalah daripada bahasa-nya atau atoran pěrkataan-nya atau daripada hubongan huruf-nya, mělainkan sahaya minta ampun banyakz; sěrta tolong-lah tuanz bětulkan, supaya boleh sahaya měndapat pěngajaran, karěna sahaya ini orang yang bodoh, lagi yang tiada měmpunyai ilmu, maka běrtambah-tambah pula bukan-nya sahaya ini ahli bagi yang děmikian.

Maka tamat-lah kisah ini kapada tarikh sanat 1254 ta-hun kapada sa-haribulan Dzul-ka'ido, hari Jum'at, waktu dzuha, bi'l-khairi wa's-salam; yaitu kapada tahun Masehi sanat 1852 kapada lima likur haribulan Agustu.

KISAH PĚLAYARAN KA-JUDAH

KISAH PĚLAYARAN KA-JUDAH

BAHWA ini pěringatan sahaya běrlayar dari něgéri Singapura dalam kapal Sheikh Abdul Karim yang běrnama Subla'ssalam, yaitu kapada tarikh sanat 1273 tahun, kapada 29 haribulan Jamadil-awal, yaitu kapada tarikh masehi 1854, yaitu sětuju kapada sa-haribulan China tahun bahru.

Maka děngan tolong Allah dua hari kětiga sampai-lah ka-laut Mělaka, tětapi tiada singgah. Maka běrlayar-lah juga děngan angin utara. Maka di-běri Allah tiga hari kěempat-nya sampai-lah ka-Pulau Pinang, itu pun tiada-lah singgah, lalu juga běrlayar. Maka kapada hari Ahad tujoh haribulan, pada malam pukul sěmbilan turun-lah angin utara kěnchang těrlalu; maka ombak dan gělombang těrlalu běsar. Maka kapal sa-běsar itu měnjadi saperti kulit sabut di-tengah laut, di-hěmpaskan gělombang itu timbul těnggělam. Maka sěgala pětiz dan barangz di-kapal, yang di-kiri datang ka-kanan dan yang di-kanan ka-kiri, sa-hingga sampai-lah pada pagi. Maka ada pukul sa-bělas rědah-lah angin itu. Maka di-layarkan-lah juga, sampai-lah kira2 pukul ēmpat pětang běrtěntangan Pulau Perak.

Adapun pulau itu tiada-lah sa-hělai rumput atau pohonz mělainkan batu sahaja běrtimbun puteh kělihatan dari jauh rupa-nya saperti perak. Maka sěbab itu-lah di-nama-kan orang Pulau Perak. Maka di-situ-lah pěrhimpunan sěgala burongz laut běrjenis-jenis tidor. Maka pada waktu maghrib datang-lah ēmpat ekor burong těrbang běrkěliling-kěliling kapal itu. Maka sěbab ia sudah kěmalaman hěndak pěrgi tidor ka-pulau itu, lalu měnghinggap-lah di atas andangz kapal; lalu naik-lah khalasi pěrlahan-lahan

měnangkap, maka dapat-lah. Adapun burong yang tersébut itu bulu-nya biru dan paroh-nya ada kuning. Maka kaki-nya saperti kaki itek. Maka ada dapat empat ekor lalu di-sembéléh; maka di-masak dan di-goreng.

Maka kapada sěmbilan haribulan, maka kělihatan-lah jajahan Tanah Acheh, ada kira2 dua hari běrlayar panjang-nya, tiada-lah běrputusan. Maka kěmudian daripada itu běrlayar-lah dalam lautan běsar děngan tiada mělihat barang sa-suatu mělainkan ayer dan langit. Měnyěberang lautan běsar sěmbilan hari sěmbilan malam, maka baharulah kělihatan Pulau Sailan mělampong pukat. Kapada sabělas hari baharulah sampai ka-Gali. Maka datang-lah běberapa pěrahu pěngail ikan—rupa-nya pěrahu itu bagai yang těrtulis di atas itu— měmbawa běberapa jenis ikan, rupa-nya hampir2 saperti běmbangan, tětapi ada bujor sadikit; dan di-bawa-nya ikan sotong ada kira2 sa-gantang. Maka di-běli dua bělas sen. Maka sa-tělah pětang-lah hari, maka datang-lah pula dua tiga buah pěrahu měmbawa sadikit limau manis dan limau jambua dan nanas sěrta di-bawa oleh měreka itu suatu sumpit yang běrikat, yaitu pěnoh-lah dalam-nya děngan běrjenis-jenis batu2 dan chin-chin2 dan intan Sailan děngan tiada dapat ku-tuliskan jenis-nya dan macham-nya; sěkalian itu jualan bělaka.

Hatta, sa-tělah itu maka sampai-lah kapal itu běrtentangan děngan Gunong Sailan. Maka děngan sa-běntar itu běrsorak-lah sěgala khalasi sěrta měmukul talam dan gěndang. Maka sa-běntar itu juga di-pakaikan-lah oleh měreka itu sa-orang Habshi saperti orang tua děngan tongkat di-tangan sěrta běrjanggut panjang. Maka di-ikut oleh kěbanyakkan orang lain děngan měnari-nari datang ka-hadapan nakhoda-nya sěrta aku ada dudok; di-sěmbah-nya. Maka masing2 pun měmbéri-lah duit běberapa kadar-nya. Maka pada masa itu běrtanya-lah sahaya kapada kěpala khalasi

itu, yaitu sěrang Muhammad nama-nya. Maka kata-nya, 'Bagini-lah adat-nya barang2 kapal, jikalau sampai ka-mari, běrsuka-suка měminta duit sěbab hěndak měmbeli barang2 makanan, hěndak měmbacha Fatihah nama bapa kita Adam 'alaihi'ssalam.'

Sa-běrmula, maka kěmudian daripada itu, maka angin ada kěnchang, lalu běrlayar-lah hěndak měnyěberang Kep Gamri. Allah, Allah, Allah! Tiada-lah dapat hěndak di-khabarkan bagaimana kěsusahan-nya dan bagaimana běsar gělombang-nya, mělainkan Allah yang amat měngětahui-nya. Rasa-nya hěndak masok ka-dalam pěrut ibu kěmbali; gělombang dari kiri lěpas ka-kanan dan yang di-kanan lěpas ka-kiri. Maka sěgala barang2 dan pětiz dan tikar bantal běrpělantingan. Maka sampai-lah ka-dalam kurong ayer běrsěmboran, habis-lah basah kuyup. Maka masing2 děngan hal-nya, tiada-lah lain lagi dalam pikiran mělainkan mati. Maka hilang-hilang-lah kapal sa-běsar itu di-hěmpaskan gělombang. Maka rasa-nya gělombang itu těrlébeh tinggi daripada puchok tiang kapal. Maka sěmbahyang sampai dudok běrpěgang. Maka jikalau dalam kurong itu tiada-lah boleh di-khabarkan bunyi muntah dan kěnching, mělainkan sěgala khalasi sělalu měměgang bomba. Maka ayer pun sělalu masok juga ka-dalam kapal. Maka ada-lah pada masa itu tiada-lah apa yang kěděngaran mělainkan sěgala taliz kapal itu běrděngong-děngong. Maka angin itu datang saperti di-churahkan orang rupa-nya, makin kěnchang2. Akan hari chuacha-nya těrang, těrkadang kělihatan chahaya matahari, akan tětapi angin tiada-lah dapat těrkatakan, apa lagi gělombang. Maka kělihatan-lah lautan itu puteh sa-puteh-nya. Maka ada-lah hal masing2 běrpěgang-pěgang di-tali. Maka běberapa kali layar pěchah2 dan tali putus2. Maka pada kětika itu hěndak měnangis pun tiada-lah běrayér mata, mělainkan masing2 kěring-lah

bibir. Maka běrbagai-lah běrtériak akan nama Allah dan Rasul karéna Kep Gamri itu, kata mualim-nya, sudah těr-mashhor di-takuti orang: ‘Kamu sěkalian pinta-lah do'a kepada Allah, karéna tiapz tahun di-sini-lah běběrapa kapal yang hilang, tiada-lah měndapat nama-nya lagi, tiada hidup barang sa-orang, ah, ah, ah!’

Děngan hal yang děmikian, tiga malam-nya dan dua hari-nya, děngan kaschan dan tolongan Allah, ada-lah rědah sadikit angin-nya. Maka lěpas-lah Kep Gamri. Maka gělombang pun běrhěnti-lah. Maka děkat-lah kami sudah ka-něgéri Alfiah, akan tětapi kapal itu sudah jatoh těrlalu ka-laut. Maka pada masa itu kělihatan-lah sa-buah kapal běsar datang dari jauh. Maka pada tengah-hari datang-lah děkat. Sa-tělah děkat di-pasang-nya běndera merah; maka kami balas-lah měmasang běndera merah. Sa-tělah itu datang-lah ia hampir děngan pěnong layar sabor dan tabor dan dastor. Ada-lah kiraž sa-jarak dua puloh děpa, lalu běrsēru-lah orang-nya měmběri salam. Maka kami jawab-lah, sěkalian orang dalam kapal měnjawab salam-nya, lalu běrtanya-lah khabar. Kata-nya, ‘Nama kapal ini Fathul-mubarak dan yang ěmpunya kapal ini Nakhoda Haji Ali bin Ahmad bin Isa. Kami datang dari Běnggala; ada kami běrmuat běras Běnggala dělapan ribu lima ratus guni hěndak di-bawa ka-něgéri Maskat.’ Maka nakhoda itu pun běrtériak-lah akan Nakhoda Abdul Karim sambil měmběri sělamat. Maka děngan sa-běntar itu juga kapal itu pun dahulu-lah, lalu běrlayar-lah kědua buah kapal itu běrkějar-kějar měnuju Kuala Alfiah.

2

HATTA, maka dua hari lama-nya běrlaboh-lah di-Alfiah.

Maka pada esok-nya naik-lah sahaya běrsama-sama děngan nakhoda-nya ka-darat. Maka běrjalan-lah sahaya běrkě-liling-kěliling něgéri itu dan mělihatkan adat lěmbaga něgéri itu. Maka ada-lah yang pěrtama měnjadikan ajaib kepada-ku, sěbab mělihatkan adat orang dalam něgéri itu, tiada-lah měnjadi aib bagi měreka itu sěgala pěrěmpuanz běratus-ratus dan běribu-ribu sěmua-nya běrtělanjang, ya'ni děngan tiada měmakai baju sa-kaliz, kuntal kantil sahaja susu-nya, baik yang muda baik yang tua; ia itu sěmua-nya pěrěmpuan Hindu. Tětapi pěrěmpuan Islam-nya bukan-nya děmikian, běrtutup kěpala dan běrbaju, ada-nya. Dan lagi sěkalian rumah dalam něgéri itu atap-nya daun nyiur, mělainkan ada sadikitz rumah yang běratap gěnting. Maka gěnting-nya pun běrlainan děngan gěnting kita.

Sa-běrmula, adapun yang ěmpunya tanah ayer dan kě-rajaan itu sěmua-nya raja Hindu, nama-nya Darmaraja. Maka něgéri-nya itu dari něgéri Alfiah běrjalan tiga hari ka-darat, di-sana-lah těmpat těrlalu banyak manusia. Maka nama-nya něgéri itu Tirwaněnda Puram. Adapun raja itu měmběri gaji kapada Inggeris pada sa-tahun dělapan li-chum, yaitu satu lichum sa-ratus ribu rupiah. Maka sěkalian hukum dalam něgéri itu sěmua-nya di-bawah hukum raja; adapun Inggeris itu měnjalankan hukum raja sahaja, ada-nya. Adapun larangan barangz yang tiada boleh di-bawa masok ka-dalam něgéri itu garam dan těmbakau dan lada hitam dan buah pulaga dan lilin dan gading gajah.

Adapun běsar-nya tanah itu sa-puloh hari pělayaran laut dan darat. Adapun dagangan yang kěluar dari něgéri itu, yaitu chuku dan kunyit dan kělapa kěring dan buah pulaga dan minyak kělapa dan tali sabut dan gading dan lada hitam dan lada china kěring dan kayu jati dan ararut.

Adapun rumah běrhalā-nya itu těrlalú banyak, ada yang běrhalā ēmas dan perak dan sa-bagai-nya.

Maka ada-lah masjid dalam něgéri Alfiah itu sahaja sa-puloh. Maka tiga buah sahaja yang běrjama'ah. Maka ada-lah suatu sungai ayer tawar yang boleh mudék lima bělas hari. Maka dalam sungai itu-lah yang těrlalu banyak ikan dan hudang galah. Adapun binatang yang dalam hutan-nya itu gajah dan harimau dan badak dan babi hutan dan rusa, kijang, pělandok dan anjing hutan sěrigala. Maka ular-lah těrlalu banyak, ada yang těrlalu běsarz. Maka burong-burong-nya těrlalu-lah banyak jénis-nya, ya-itu měrak dan běrbagai-bagai burongz, tětapi burong yang kěbanyakkan dalam něgéri itu burong gagak, saperti lalat dalam rumah. Adapun wang bělanja yang di-pakai dalam něgéri itu běragan; satu běragan 33 kalin, satu kalin 4 chěkram, satu chěkram 15 kai, satu ringgit 60 chěkram, satu chěkram 16 kai, satu rupiah Bombai ēmas di-pakai lima bělas rupiah, satuz sěberan di-pakai sa-puloh rupiah sa-suku. Adapun adat mahar kawin dalam něgéri Alfiah sa-ribu dua ratus chěkram; ada kadzi, ada khatib dan bilal.

Maka dalam něgéri itu tiada-lah kělihatan bangsa lain, mělainkan orang Cheti dan orang Kěling Islam dan Maman, yaitu saudagarz. Maka ada-lah sa-orang orang Maman itu yang těrlalu kaya, ada měnaroh kapal tiga tiang ēmpat lima dan pětamari dělapan sěmbilan, yaitu pěrahu yang běrtiang satu chondong ka-haluan; dan nama-nya Haji Ya'kub. Maka ia itu-lah yang měmbuat satu masjid ja-ma'ah. Adapun asal-nya měmbuat masjid itu bapa-nya yang běrnama Yusuf Sabar, kěmudian anak-nya itu měng-abiskan. Ada-lah di-dalam hematan orangz, bělanja-nya masjid itu ada-lah kira2 dua puloh ribu ringgit.

Akan tětapi dalam něgéri Alfiah itu ada-lah satu adat yang těrlalu jahat lagi tiada běrmalu, yaitu hampirz sa-

paroh orang dalam něgéri itu yang minta sěděkah daripada laki2 dan pěrěmpuan. Maka barang di-mana kita běrjalan di-ikut-nya, di-pinta-nya děngan kěkěrasan-nya, sadikit di-béri tiada chukup, hěndakkan banyak. Maka istimewa pula budak-budak-nya, běratus-ratus, sěkalian-nya pandai měminta; barang apa2 yang kita makan di-pinta-nya dan yang di-pěgang di-pinta-nya.

Adapun Inggris yang měnjadi Residen dalam něgéri Alfiah itu nama-nya Mr. Crawfurd. Maka běndera Inggris yang di-pakai dalam něgéri itu.

Adapun adat něgéri itu ēnam bulan panas dan ēnam bulan hujan. Maka lorongz něgéri itu tiada di-baiki, sě-mua-nya něgéri itu pasir sahaja, těrlalu-lah susah běrjalan dalam pasir itu, těnggělamz kaki. Maka dalam pasar-nya kěbanyakkan ikan darat daripada ikan laut, yaitu saperti ikan bětok dan ikan těrbul dan puteh dan hudang galah dan lagi běratus-ratus macham ikan darat dan sa-bagai-nya, wallahu a'lam.

3

MAKA dalam hal yang děmikian, ēnam hari lama-nya sa-haya dalam něgéri Alfiah itu, sěbab hěndak měnantikan kapal tumpangan. Maka děngan tolongan Allah, maka datang-lah sa-buah kapal dari Kalkatah yang běrnama 'Atia Rahman, nakhoda-nya běrnama Muhammad Tamin; yang ēmpunya kapal itu Muhammad Gohtan yang diam di-něgéri Hudaidah. Ada-lah ia měmbawa orang Běnggala yang hěndak pěrgi haji, banyak-nya sa-ratus lima puloh orang laki2 dan pěrěmpuan sěrta kanakz. Maka pěrgi-lah kami sěkalian hěndak měnumpong di-kapal itu pěrgi ka-Judah. Maka sěbab kapalz sěmua-nya sudah běrlayar, ma-

hal-lah sewa-nya, di-pinta pada sa-orang dělapan ringgit. Maka kabul-lah kami sěkalian. Maka sahaya pun měnchari sa-orang khadam, anak orang Malabari, nama-nya Muhiyiddin. Maka kapada tiga haribulan Jumadil-akhir, kapada hari Jum'at, naik-lah sahaya běrlayar. Maka adalah hal dalam kapal itu mělainkan Allah sahaja yang amat měngětahui bagaimana hal siksa-nya hěndak makan dan dudok dan tidor sěbab těrlalu banyak orang. Maka dua hari sampai-lah ka-Kochi dan kětiga hari sampai-lah kapada Sukadu, kěmudian kapada Punakai dan Tanur dan Yalaturu. Maka kapada ēnam hari lama-nya sampai-lah kapada bandar Kalikut; maka yang lain itu namaž kampong, ada-nya.

Adapun kělihatan di-kuala Kalikut itu dari jauh, adalah suatu měnarah tinggi, yaitu di-pěrbuat-nya daripada batu, di-bawah-nya ēmpat pěrségi, ada dělapan hasta tinggi-nya. Maka di-naikkan-nya bulat ada kira2 sa-ratus hasta; di-atas-nya itu di-buat-nya těmpat měmasang pělita, yaitu akan mějadi alamat kapada sěgala kapal2 yang pěrgi datang. Maka sa-tělah itu ada pukul dua bělas tengah hari, maka pada hari Khamis běrlaboh-lah kapal itu. Maka naik-lah nakhoda-nya ka-darat. Kěmudian kapada kěsok-an hari-nya lalu naik-lah sahaya běrsama-sama děngan Wan Yusuf. Maka sěrta hěndak sampai ka-těpi pantai, maka gěmpita-lah bunyi ombak itu měměchah. Maka orang pun těrlalu banyak běrkěrumun. Maka ada sa-puloh lima bělas orang dalam ayer datang měměgang pěrahu itu. Maka ajaib-lah sahaya mělihatkan hal itu. Maka adapun orang pěrahu itu, apabila sampai-lah pěrahu itu, maka di-lintangkan-nya; Allah! Pada sangka hati-ku těrbalek-lah dapat tiada pěrahu itu, sěbab ombak datang těrlalu běsar běrgulong-gulong. Maka di-larikan-lah oleh ombak akan pěrahu itu; maka orang yang dalam ayer itu pun

sěrta měnarek pěrahu itu lalu sampai-lah ka-darat. Maka orang yang dalam pěrahu itu pun běrtěrjunan-lah ka-darat, yang ada basah kuyup, jatoh bangun. Děmikian-lah hal-nya sěgala pěrahu yang turun naik itu sa-hari2, sěbab ombak di-těpi itu těrlalu běsar-nya pada musim tědoh; istimewa pada musim angin ribut, Allah-lah yang amat tahu, ada-nya.

Shahdan, naik-lah sahaya běrjalan-jalan ka-darat hěndak mělihat-lihat něgéri itu; maka kělihatan-lah rumah2 těrlalu banyak dan kědaiz běrbanjar-banjar: ada kědai tukang kasut dan kědaiz rěmpah2 běratus-ratus dan kědai ping-gan mangkok dan kědaiz kain těrlalu banyak dan sěgala jénis makanan dan buah2 dan kělapa muda tua, beras dan sa-bagai-nya. Maka těrlalu-lah banyak lorong2. Adapun lorong2 itu bukan-nya saperti di-Alfiah. Maka ini lorong-nya tiada pasir dalam, tanah dan batu di-tambak-nya. Maka něgéri Kalikut itu těrlébeh běsar-nya daripada něgéri Alfiah. Maka rumah2 dan kědai pun těrlalu banyak. Akan tětapi rumah2 měreka itu yang běsar2 pun běratapkan daun nyiur juga. Maka sěgala pěrěmpuan Hindu yang běrjalan itu sěmuanya tua muda-nya běrtělanjang juga, ya'ni tiada běrbaju, kuntal kantil sahaja. Maka adapun saperti kampong2 měreka itu pěnoh děngan pohon nyiur dan pinang dan nangka dan mangga; itu-lah sahaja yang kělihatan. Maka pokok pisang pun banyak.

Kěmudian maka běrjalan sahaya pěrgi mělihat masjid Jama'ah. Maka masok-lah běrjalan dalam běběrapa lorong. Maka sa-gěnap lorong itu banyak-lah pohon kelor děngan pěnoh2 buah-nya.

Adapun batu yang di-pěrbuat oleh měreka itu rumah2, sěmuanya batu běsi asal, bukan-nya batu buatan yang běrbakar. Sěkalian-nya batu itu di-bawa měrcka itu dari bukit. Ada-lah běsar-nya batu itu hampir2 dua hasta panjang-

nya dan sa-hasta lebar-nya di-tarah lichin; maka tēbal-nya ada sa-jēngkalz. Maka ajaib harga-nya konon tengah dua rupiah sa-ratus sampai ka-rumah, dēngan bēbērapa jauh di-bawa-nya. Maka bangun rumah pērbuatan mēreka itu rēndahz. Maka jarangz yang tinggi. Maka sēmua-nya pintu dan jēnela-nya kēchilz bēlaka, macham rumah kēling dan Hindu, masingz dēngan suka-nya dēngan tiada bēratoran; ada lorong kēchil, ada lorong bēsar, ada yang mēnghadap lorong, ada yang mēmbēlakangkan lorong, ada di-tēmpat tinggi, ada yang bērlorong sa-lulusz orang. Akan tētapi bangun pērbuatan nēgéri itu dan rumah-rumah-nya dan tembok-tembok-nya sēmua-nya pēkērjaan orangz dahulu, sēmua-nya dēngan kukoh-nya dan tēbalz tembok-nya. Maka banyak-lah rumahz dan pēkērjaan yang tētinggal dēngan kosong, tiada-lah orangz yang baharu ini boleh mēnghabiskan. Maka banyak-lah kampongz bēsarz yang ada bērtembok kēlilingz, sēmua-nya tembok batu bēsi dan rumahz pun batu bēsi juga.

Hatta, maka dēngan hal yang dēmikian, sampai-lah sa-haya ka-masjid itu. Maka adapun bangun masjid itu bērlainan daripada masjid yang di-nēgéri kita. Adapun masjid itu tērlalu bēsar-nya, akan tētapi pintu jēnela-nya tērlalu kēchilz. Maka bērkēliling masjid itu bērtembok; maka dalam-nya bērbilek-bilek, maka di-situ-lah juga ada haud. Maka loteng-nya tiga tingkat; maka naik-lah sa-haya ka-atas sampai tiga tingkat. Maka pērbuatan-nya itu tērlalu tēgoh-nya, boleh-lah orang sēmbahyang sampai ka-atas. Maka mimbar-nya sēmua-nya batu juga.

Adapun di-hadapan masjid itu-lah ada sa-buah kolam yang tērlalu bēsar dan panjang. Maka ada-lah sa-ratus dēpa panjang-nya dan lebar-nya dēlapan puloh dēpa, yaitu bērikat dēngan batu bēsi bērkēliling; ada-lah tiga puloh tingkat tangga-nya. Maka ada-lah dalam-nya ayer, jikalau

musim hujan, ada sampai lima dēpa dan pada musim panas sa-dēpa, tērlalu-lah banyak ikan dan hudang. Maka di-situ-lah tēmpat orangz mandi dan mēmbasoh dan sa-bagai-nya. Maka apabila aku mēlihat akan pērbuatan masjid dan kolam itu, tērlalu-lah ajaib dalam hati-ku, sēbab bērpikirkan dapat tiada jikalau barang siapa mēmbacha akan kitab ini kēmudian, maka ia kēlak hēndak-lah mēngētahui-nya, siapa-kah yang tēlah mēmbuat pēkērjaan itu. Maka sēbab itu ku-usahakan-lah diri-ku mēnchari akan rahasia itu. Maka bēbērapa orang yang ku-tanya, maka sa-orang pun tiada mēngētahui akan dia. Maka dalam orang yang banyak itu ada sa-orang orang tua, kira2 umor-nya dēlapan puloh tahun; ia mēnunggu masjid itu. Maka aku pērgi-lah mēndapatkan dia sērta bērtanyakan rahasia itu. Kata-nya, ‘Aku heran, sa-kian lama ini sa-orang pun tiada pēdulikan bērtanya akan pēkērjaan itu. Ēngkau ini orang mana? Apa sēbab-nya hēndak mēngētahui itu?’

Maka jawab-ku, ‘Sahaya ini orang dagang hēndak pērgi haji, singgah ka-mari, tērlalu heran mēlihat pēkērjaan ini, entah bērpa-kah bēlanja-nya mēmbuat pēkērjaan ini.’

Maka jawab-nya, ‘Ada-lah aku mēnēnggar khabar dari-pada orang tua2, zaman-nya masjid dan kolam ini tēlah di-pērbuat-nya lēbeh daripada lima ratus tahun. Adapun orang yang mēmbuat ini sa-orang fakir, yaitu yang tahu ilmu kimia. Sa-hari2 ia mēmbuat emas itu sadikitz; maka itu-lah wang yang di-bēlanjakan-nya mēmbuat masjid dan kolam ini, yaitu orang yang bēramal jariah. Maka namanya pun tiada mau di-tuliskan-nya—ada-lah di-sini juga kubor-nya—mēlainkan ada-lah tērtulis di-atas pintu mihrab-nya itu “masjid Allah”, ada-nya.’ Dan lagi kata-nya, ‘Jangan-lah ēngkau heran mēlihat akan kolam ini; ada lagi yang tērlēbeh bēsar kolam di-sini, yaitu yang di-pēr-buat oleh Taib Sultan. Pērgi-lah ēngkau lihat.’

Sa-tělah itu, maka běrjalan-lah sahaya ka-darat ada kira2 satu mil jauh-nya daripada masjid itu; maka ada-lah di-sana sa-buah kolam yang běrikat děngan batu běsi ēmpat pěrségi, ada dua kali těrlbeh běsar daripada kolam yang di-masjid itu. Maka kolam itu ayer-nya těrlalu jérneh lagi těrlalu sějok. Maka di-situ tiada di-běri oleh supai měnjaga itu měmbasoh atau mandi mělainkan orang měngambil ayer minum sahaja. Ia itu di-jaga oleh supai.

Běrmula, adapun kolam itu khabar-nya apabila Taib Sultan sudah měndapat něgéri itu, maka ia měmbuat khemah pada těmpat itu. Maka sěgala ra'yat-nya tiada měndapat ayer, sěbab itu-lah di-suroh-nya měmbuat kolam itu, těrlalu-lah indah-nya pěrbuatan itu, mělainkan Allah yang měngětahui éntah běrapa-kah bělanja-nya měmbuat itu.

Sa-tělah itu běrjalan-jalan-lah aku sěbab hěndak mělihat-lihat něgéri itu. Maka ada-lah kira2 ēmpat lima puloh kolam yang kěchilz. Maka masjid ada lima puloh banyak-nya, tětapi masjid yang běrjama'ah dua sahaja. Maka pada masa ini ada-lah orang2 dalam něgéri itu tělah běrséliseh; maka sěbab itu-lah dua2 masjid itu měmbacha khutbah, tětapi kěmudian běrapat dzuhor, baharu dua bulan lama-nya. Maka dahulu daripada itu satu jum'at di-sini, satu jum'at di-sana, sěbab masjid itu běrděkat-děkat sangat, ada-nya.

Adapun musim dalam něgéri itu énam bulan panas dan énam bulan hujan. Maka pada masa itu těrlalu sangat panas sěrta děngan kěring-nya.

Adapun sěgala makanan těrlalu murah: ayam satu dusin satu rupiah dan kambing yang běsar2 sa-ekor satu ratus dan běras tengah dua rupiah satu man, kělapa saratus satu rupiah.

Maka ada-lah satu adat dalam něgéri itu těrlalu aib, yaitu tiada běrjamban; sěmua-nya orang pěrgi buang ayer

ka-těpi laut běrbanjar-banjar dudok děngan tiada běrmalu sa-orang děngan sa-orang. Dan lagi suatu adat orang měminta sěděkah daripada laki2 dan pěrěmpuan, barang di-mana pěrgi di-ikut-nya. Maka di-mana kita dudok ada-lah měreka itu běrkěrumun. Dan lagi di-sana ada-lah běratus-ratus orang měnjabit kopiah Alfiah.

4

SHAHDAN, dělapan hari lama-nya sahaya di-dalam něgéri Kalikut itu. Maka kapada énam bělas haribulan Jumadil-akhir turun-lah ka-kapal, lalu běrlayar-lah pada malam itu, malam Khamis. Maka děngan hal yang děmikian ēmpat bělas malam běrlayar malam siang měnyěběrang lautan běsar. Maka kělihatan-lah Pulau Sokotora itu mělintang. Maka běrlayar-lah. Hatta, maka kapada lima bělas hari, hari-nya Khamis, maka běrtěntangan-lah kami děngan dua buah pulau batu, ia itu běrděkat sa-buah děngan sa-buah, ada-lah jarak-nya kira2 dua mil sa-buah děngan sa-buah. Ada-lah rupa-nya itu di-jadikan Allah suatu ajaib; dalam kedua buah pulau itu tiada-lah sa-hělai rumput juu pun, jangankan pohon2 atau barang2 pěrkara yang lain2 ada di-situ.

Shahdan, dalam kedua buah pulau yang pěrtama itu, tiada-lah barang sa-suatu chěritěra-nya, mělainkan dalam pulau Abdulkuri itu ada-lah sadikit2 pohon yang kěchilz. Maka di-situ-lah orang2 yang diam di-Pulau Sokotora itu datang mělěpaskan kambing-nya běratus-ratus, di-Pulau Abdulkuri itu. Maka běběrapa bulan lama-nya apabila kambing2 itu sudah běranak dan měnjadi biak, datang-lah měreka itu měngambil dan měmbuat minyak sapi.

Maka adapun minyak sapi yang di-Pulau Sokotora itu

képala sa-kali, lagi dengan harum bau-nya. Dan lagi adalah di-sana kamběli hitam dan kopiah kamběli merah. Maka banyak-lah orangz Badui yang diam di-situ. Adalah kělakuan měreka itu saperti orangz Jakun dalam Tanah Mělayu, ada-nya.

Kěmudian, maka kapada esok-nya běrlayar-lah juga kami mělalui akan pulauz itu. Kěmudian datang-lah sa-buah kapal dari bělakang kami, tělah hampir-lah ia; orangz haji yang dalam kapal itu, di-suroh-nya sěmua orang datang ka-bělakang dudok. Maka děngan sa-bentar itu juga kapal yang datang děkat itu pun makin jauhz těrtinggal ka-bělakang. Maka děngan hal yang děmikian di-suroh-lah bongkar, ada kira2 tiga puloh dua guni běras, di-bawa-lah ka-bělakang, sěrta dua měriam dan pipaz ayer. Maka pada esok-nya hilang-lah sudah kapal itu těrtinggal ka-bělakang. Kěmudian kami měndapat pula sa-buah kapal Inggěris tengah tiga tiang. Maka děngan hal yang děmikian sampai-lah kapada lima haribulan Rajab kapada pětang Ithnin, sampai-lah kami běrtěntangan děngan Adan; maka kapal Inggěris itu singgah di-Adan. Maka kami kanangkan-lah Adan, lalu-lah kami, sěbab hěndak sěgera měndapatkan Bab Iskandar.

Hatta, maka běrlayar-lah juga kami sa-malam-malam itu. Maka kapada esok-nya, yaitu hari Thalatha, maka kělihatan-lah kami akan pulauz Bab Iskandar itu. Ada-lah di-sabělah kanan itu ēnam buah pulau panjang pendek běrtali-tali sěrta děngan gunong-gunong-nya, akan tětapi sěmua-nya pulauz itu tiada-lah běrpohon atau barang satu kayu-kayan atau rumputz, sěmua-nya batu bělaka di-jadi-kan Allah; ēntah apa-kah hikmat Allah yang děmikian itu. Maka di-sabělah kiri-nya itu pun děmikian-lah juga; sěmua-nya batu juga, yaitu ada-lah kira2 satu mil sadikit lěbeh kurang. Maka di-situ-lah těmpat kapal kěluar masok.

Maka ayer-nya di-těmpat jalan itu dari sa-puloh sampai dua bělas. Maka di-situ-lah yang di-takuti orang karěna těrlalu banyak bahaya-nya, ada běrbatu-batu dan ada těmpat yang tohor, banyak kapalz yang binasa. Maka těmpat yang těrsěbut itu-lah yang di-namai bab, ěrti-nya pintu, yaitu yang di-pěrbuat oleh Sultan Iskandar Dzulkarnain.

Adapun di-pulauz yang di-sabělah kanan itu ada-lah di-situ banyak Badui tinggal dan pulau yang sa-bělah kiri itu ada těmpat yang boleh měndapat ayer.

Shahdan, kěmudian daripada itu, maka běrlayar-lah kami děngan angin lěmah lěmbut. Maka sampai-lah běrtěntangan děngan bab itu. Maka děngan běběrapa hemat dan ikhtiar nakhoda dan mualim, maka lěpas-lah masok kapal itu ka-dalam bab itu. Dan lagi ada-lah di-pulau sabělah kanan itu suatu kubor aulia yang běrnama Sheikh Sa'íd. Sa-tělah itu, maka ada-lah kira2 pukul tiga pětang, maka dalam pikiran nakhoda tiada-lah boleh sampai ka-Mukha pada pětang itu karěna jalan hěndak masok Mukha itu těrlalu susah dan banyak batuz dan jalan-nya bengkang bengkok. Maka sěbab itu, ada kira2 sa-jauh dua mil daripada bab itu, maka běrlaboh-lah di-situ. Maka pada pikiran měreka itu esok pagiz boleh-lah masok ka-Mukha.

Maka pada malam itu ayer lautan itu těrlalu-lah těnang saperti ayer dalam dulang. Maka khalasi itu pun masingz měngail; maka dapat-lah běběrapa ekor ikan chěrmin dan ikan duri. Maka pada malam itu tidor-lah těrlalu sěnang.

Hatta, ada kira2 pukul dua bělas malam itu bangun-lah mualim měnyurohkan sěgala khalasi itu měmbongkar sauh. Maka gěmpar-lah dalam gělap itu; di-pasang oleh měreka itu dua buah lantin lalu měmbongkar sauh děngan běběrapa susah; sampai-lah waktu fajar. Maka tiba2 turun-lah hujan rintekz; maka habis-lah basah orang yang tidor di-atas itu. Maka masingz běrlarian-lah saperti tikus

di-rumah těrbakar dalam gělap itu, habis susup sasap bělari-lari masok ka-sana ka-mari. Maka sěgala tikar bantal pun habis-lah basah. Maka děngan hal yang děmikian turun-lah angin barat těrlalu kěnchang děngan tiada boleh měmbuka mata. Maka sauh pun sudah-lah těrbongkar. Maka hari pun siang-lah. Maka děngan sa-bentar itu ombak-nya pun bangkit-lah. Maka angin itu datang-nya dari hadapan, maka kapal itu hěndak ka-barat karěna angin dan ayer itu satu, těrlalu susah kapal itu hěndak ka-hadapan. Maka děngan hal yang děmikian běrlayar-lah juga sa-hari-harian itu, jangankan ka-hadapan, běrbalek pula ka-bělakang. Maka kapal pun masok-masok-lah ayer. Maka sampai-lah pětang. Oleh sěbab tiada boleh těrtahan itu, maka di-ikutkan-lah angin itu; sa-malam-malaman itu dibawa angin itu. Maka lěpas-lah kěluar bab itu běběrapa jauh pula lagi ka-bělakang jatoh.

Maka pada masa itu těrlalu-lah susah dalam pikiran masingz sěbab ayer di-kapal hampir habis. Jikalau tiada sampai ka-něgéri dalam sa-hari dua itu maka tiada ayer hěndak di-minum. Maka di-bahagi-lah sadikitz ayer. Maka děngan tolongan Allah pada esok-nya pula ada-lah sadikit lěmah angin itu. Maka di-layarkan-lah juga ka-laut. Tětapi dalam hal yang děmikian tiada-lah dapat masok ka-dalam bab yang dahulu itu sěbab sudah jatoh ka-bawah. Maka masok-lah ka-dalam bab yang běsar pula. Maka ada kiraz pukul satu, maka běrlaboh di-labohan Mukha. Sěrta sampai, di-tembak-lah tiga puchok měmbéri sělamat.

Hatta, maka děngan sa-kětika itu juga turun-lah pula angin barat těrlalu kěnchang. Maka ombak těrlalu běsar. Maka ada-lah dalam kapal dua puloh lěbeh orang yang kěna penyakit kětumbuhan; ada-lah dua tiga orang yang mati. Maka těrlébeh ma'lum-lah tuanz yang měněngarkan hikayat-ku ini, karěna těrlalu-lah sangat dudok dalam kě-

susahan pělayaran itu kapada orang yang baik, istimewa pula kapada orang yang běrpényakit. Yang dalam děmikian itu ada juga orang yang di-běri Allah děngan sělamat-nya, sěgěra-lah sěmboh, ada orang yang sangat běrat sěbab dudok dalam susah dan panas; maka tambahan pula kapal itu běrmuat běras, panas-nya siang malam sa-perti di atas api, ada-nya.

5

SHAH DAN, kapada esok hari-nya naik-lah aku ka-darat, sěbab hěndak mělihat hal pěratoran něgéri Mukha itu. Maka sěrta sampai-lah aku ka-darat, maka masok-lah ka-dalam pintu yang di-sabělah laut, lalu běrjalan-lah běrkěliling-kěliling něgéri itu. Maka sa-běsarz ajaib-lah rasa-nya dalam hati-ku, sěbab mělihatkan hal pěrbuatan rumahz mě-reka itu běsarz sěrta děngan elokz pěrbuatan-nya. Sěkalian-nya rumahz itu běrtingkap-tingkap; maka sěkalian tingkap-nya itu běrukir dan kalok děngan běrbunga-bunga těrlalu-lah elok-nya. Akan tětapi dalam sa-ratus rumah tiada sa-puloh yang ada běrbangku, sěmua-nya habis ko-song dan yang ada sa-paroh roboh dan yang ada běrkunchi. Adapun sabuahz rumah-nya itu kiraž boleh di-dudoki oleh sa-ratus dan yang ada lima ēnam puloh orang. Maka tiada-lah yang di-lihat rumah yang kěchilz dalam něgéri itu mělainkan ada yang di-luarz něgéri. Maka sěkalian-nya rumah-rumah itu tiada yang běrgěnting, sěmua-nya běrsotoh. Dan lagi tembok-nya těbal-nya sa-bělahz dada sěrta děngan těgoh-nya.

Maka ada-lah kělakuan-nya něgéri itu saperti něgéri tinggal, sunyi tiapz kědai dan pasar-nya, mělainkan pada sadikit těmpat, itu pun pada pětangz, orang běrkampong

běrjual barangz dan sa-bagai-nya. Maka kampong kědai saudagar-saudagar-nya itu pun děmikian, ěmpat lima yang těrbuka, lima ěnam kědai yang těrtutup; těrlalu-lah heran dalam hati-ku sěbab mělihatkan hal yang děmikian. Maka aku pun tinggal-lah dua tiga malam di-darat, sěbab hěndak měngětahui akan hal rahasia něgéri itu. Maka aku jalani-lah měngělilingi něgéri itu. Maka ada-lah ěmpat pintu něgéri itu běsar2, sěkalian-nya ada běrtunggu děngan orang Turki běrsenapang. Maka pukul tujoh malam ditutupkan-nya pintu itu dan pukul tujoh pagi di-buka-nya.

Shahdan, maka aku pun běrtanyakan-lah hal něgéri itu. Maka kata orangz yang asal něgéri itu:

‘Adapun dahulu-nya něgéri Mukha ini těrmashhor namanya dalam sěgala něgéri di-sabělah sini, lagi pun těrlalu sangat ramai dan ma’mor-nya dan banyak saudagar dan orang kaya-kaya-nya. Maka sěbab itu-lah sěkalian rumah yang elok-elok ini di-pěrbuat oleh měreka itu děngan běberapa bělanja-nya.

Maka běrpuloh-puloh kapal di-labohan dan yang běrlayar běratus-ratus. Dan jikalau hěndak běrjalan, běrasak-asak orang di-jalan. Děmikian-lah ramai-nya něgéri ini. Maka dalam hal yang děmikian itu datang-lah takdir Allah hěndak měmbinasakan něgéri ini. Maka turun-lah Badui dari gunong ini, ada kiraz lima ěnam bělas ribu orang datang měrompak dan měnyamun. Maka di-lawan-lah oleh Turki běrpěrang; maka di-tembak-nya běběrpa ribu orang mati. Maka oleh Badui itu di-ambil-nya mayat kawan-kawan-nya yang mati, di-susun-nya di-jadikan-nya tangga měmanjat kota itu. Maka di-bědil oleh Turki, těrbang-lah kěpala-nya, tětapi tangan-nya běrpaut juga. Maka dalam hal yang děmikian lěpas-lah ia masok ka-dalam kota itu měngamok. Maka habis-lah Turki itu di-bunohnya dan yang ada lěpas lari. Maka di-tawan-nya-lah ně-

géri Mukha itu, habis-lah di-rampas-nya dan di-pěchah-pěchahkan-nya rumah, dan masok-lah měrampas sěgala harta dan barangz.

‘Maka habis-lah sěmua-nya orang něgéri ini měnjadi fakir dan yang ada lari ka-něgéri Adan dan yang ka-něgéri Hudaidah dan yang ada ka-něgéri Zabid dan ka-něgéri Bait Fakih dan ka-něgéri Terim dan sa-bagai-nya. Maka tinggal-lah něgéri Mukha ini sunyi sěnyap. Maka rumahz yang tinggal ini sěbab sudah lama2 tiada di-du-doki orang habis-lah roboh dan pěchahz. Děmikian-lah hal kisah-nya něgéri ini binasa, ada-nya.’

Sa-běrmula, ada-lah dalam něgéri Mukha itu makam Sheikh Ali bin Umar al-Shadhili dan makam Sayid Hatim dan Sayid Sandal. Maka kětiga makam itu pěrgilah aku ziarah sěrta měmbacha do’a. Maka ada-lah měnarah-nya pada tiga2 těmpat itu, tětapi měnarah Sheikh al-Shadhili itu těrlébeh běsar sěrta děngan tinggi-nya.

Akan tětapi harga makanan murah; kambing sa-běsar2 kambing sampai sa-ringgit tiada lěbeh dan ayam dua puloh lěbeh sa-ringgit dan tělor sa-ratus satu rupiah. Maka buah-buahan tiada-lah banyak jénis, ada khurma dan měmpělam dan ada satu dua yang lainz. Adapun dagangan yang kěluar těrlalu banyak dari něgéri ini; kahwa dan khismis dan nila dan sa-bagai-nya.

Maka dari hal bangsa orang yang ada dalam něgéri itu tiada-lah yang lain kělihatan mělainkan Arab dan Badui. Ada kělihatan dua tiga orang Hindu dan lagi kata orangz itu sa-jauh tiga hari pěrjalanan ka-gunong itu těrlalu-lah banyak orang Badui tinggal. Maka sěgala makanan dan buah-buahan sěmua-nya datang dari sana. Dan lagi ayer dalam něgéri Mukha itu sěmua-nya payau tiada aku běrtemu děngan ayer yang bagus. Dan lagi masjid